

4—6/91
dc

ПСИХОЛОГИЯ

PSYCHOLOGY

АВТОРИ В БРОЯ

ЛЮДМИЛА АДРЕЕВА — старши асистент, СУ „Св. Климент Охридски“
СЕРГЕЙ ГОРАНОВ — институт по психология към БАН
ИВАН П. ИВАНОВ — Шумен
М. АЛЕКСАНДРОВА — Висш медицински институт, Плевен
Д. БЪРКАШКА — Висш медицински институт, Плевен
Ю. ВЕЛЧЕВА — Висш медицински институт, Плевен
ЛЮБЕН ДЕСЕВ — професор, СУ „Св. Климент Охридски“
ИГЛИКА ПАРОВА — Радомир
РУМЯНА ДАВИДКОВА — учителка, 172 основно училище, София
ЮРИ БАЛИЧЕВ — к.п.н., Институт по хигиена и професионални заболявания
НЕВЕН ПУЛОВ — психолог, Първостепенна болница, Разград
ГЕОРГИ ПАШЕВ — СУ „Св. Климент Охридски“

РЕДАКЦИОННА КОЛЕГИЯ

Акад. Сава Гановски, чл.-кор. проф. Генчев | проф. Т. Трифонов, проф. д-р Л. Мавлов,
Пирьов, проф. д-р Филип Генов, ст.н.с. | доц. Крум Крумов, к.п.н. Христо Костадинчев
Асен Петков, проф. д-р Димо Йорданов,

Редакция: София, ул. „Никола Кофарджиев“ № 14, тел. 54-12-95. Дадена за набор на
12. V. 1991 г., подписана за печат на 24. VI. 1991 г.

ДФ „Георги Димитров“ — София, пор. 1314

ОРГАН НА ДРУЖЕСТВОТО НА
ПСИХОЛОЗИТЕ В БЪЛГАРИЯ
КОЛЕКТИВЕН ЧЛЕН НА СУБ

4 - 6|1991

ГОДИНА XIX

СЪДЪРЖАНИЕ

А. ВЕЛИЧКОВ — Печатният орган на българските психолози — равносметка и перспектива за развитие 2

Обща и социална психология

Л. АНДРЕЕВА — Социализацията: механизми и резултати 6

С. ГОРАНОВ — Жизнените събития като стимул за доверяване 14

ИВ. ИВАНОВ — Детерминизъм и групова сплотеност 21

М. АЛЕКСАНДРОВА, Д. БЪРКАШКА, Ю. ВЕЛЧЕВА — Връзка на личностовата типология с рехабилитационните процеси при алкохолно болни пациенти 29

Педагогическа и възрастова психология

Л. ДЕСЕВ — Роля на сугестията и на сугестопедичното обучение за интензификацията на учебно-възпитателния процес 32

И. ПАРОВА — Ценностни ориентации и социален статус в горна училищна възраст 37

Р. ДАВИДКОВА — Динамика на преценките на учащите в учебно-профессионалната дейност 42

Трудова психология

Ю. БАЛИЧЕВ — Особености на възпроизвеждането на визуалната и на слуховата информация от кратковременната памет на подрастващи в хода на учебния процес 48

Медицинска психология

Н. ПУЛОВ — Някои аспекти от психологията на мисленето при болни от шизофрения 55

Научен живот

Л. НИКОЛОВ — Международна конференция по сугестопедия в Залцбург 60

Г. П. — Среща с ръководството на Международния съюз по психология 62

Г. П. — Американската психологическа асоциация 63

PSYCHOLOGY

Official Journal of the Bulgarian Psychological Society
Sofia, N. Kofardjiev № 14

ПЕЧАТНИЯТ ОРГАН НА БЪЛГАРСКИТЕ ПСИХОЛОЗИ — РАВНОСМЕТКА И ПЕРСПЕКТИВИ ЗА РАЗВИТИЕ

АНГЕЛ ВЕЛИЧКОВ

Дълбоките социални и политически промени на българското общество засягат все повече сфери на обществения живот. Психологията като една от фундаменталните науки за човека е непосредствено въвлечена в процесите на социална промяна и в своята теория и практика е призвана да отрази новите обществени изисквания. Това е свързано с обновяване на програмите за обучение по психология във ВУЗ, с разширяване и развитие на методическия арсенал на психологите, с по-пълноценно проникване и професионално присъствие на психолога в различните сфери на обществената практика, с обновяване и актуализиране тематиката на научните изследвания по психология. Успешното решаване на тези задачи и утвърждаването на мястото на психолога в българския обществен живот изисква решителна промяна и в работата на професионалната организация на българските психологи.

На Третия редовен конгрес на Дружеството на психологите в България, състоял се на 2—3. III. 1991 г., тази промяна бе осъществена. Приет бе нов Устав, нова Програма, нови Етични принципи. Бе избрано ново ръководство и досега съществуващото Дружество се преобразува в Българска психологическа асоциация, която обединява както индивидуални, така и колективни членове. Документите на новоучредената Асоциация предстои да бъдат публикувани. От тяхното съдържание произтичат и новите задачи пред печатния орган на българските психологи.

Сега, когато се намираме пред сериозни промени в съдържанието и концепцията на списване на единственото списание по психология у нас, следва да направим равносметка на изминатия път. В условията на тоталитарното общество интересът към човека стоеше на заден план, а психологията се разглеждаше като второстепенна, спомагателна наука. Това определяше и пренебрежителното отношение към нея, което намери израз в мизерните условия, при които бе издавано списание „Психология“. Дълги години неговата редакция бе гост на друго издание. Редколегията работеше в тежки условия и разчиташе на подаяния от всемогъщи партийни покровители. Въпреки това в продължение на 18 г. списанието излизаше редовно и се утвърди като орган за професионална изява на българските психологи. Днес мнозина с лека ръка отричат направеното и с пренебрежение гледат на работата на предишната редколегия. В интерес на истината обаче трябва да се каже, че без усилията на хора като чл.-кор. проф. Г. Пирьов, проф. Ф. Генов, проф. А. Петков и мнозина други списанието не би могло да оцелее. Не може да не се отбележи и приносът на дежурната редакторка В. Любенова, която работи и досега и полага много усилия да осигури редовното излизане и изрядното оформление на списанието. Трудът и старанията на всички тези хора превърнаха списание „Психология“ в научен форум на българските психологи. Няма научен работник в областта на психологията, който да не е публикувал на страниците на списанието и да не е намерил в негово лице отзивчив помощник за превръщане в обществено достояние на неговите научни интереси и търсения. Благодарение на тази своя демократичност и откритост списание

„Психология“ стана своего рода огледало, в което се отрази развитието на научната мисъл в българската психология. Дори само този факт е достатъчен, за да гледаме с уважение на хората, които досега създаваха списанието. Наред с тази основна своя функция то бе и средство за осъществяване на комуникация на научни идеи — на неговите страници регулярно бяха представяни нови теории, хипотези и методични подходи. За повишаване на неговия научен авторитет много допринасяше установената практика да се публикуват оригинални статии на чуждестранни автори, чийто концепции станаха достояние на широки кръгове от психологи.

Като се обръщаме назад и оглеждаме изминатия път, с удовлетворение можем да констатираме, че списание „Психология“ се утвърди в нашия обществен живот като изразител на научните и практическите интереси и търсения на българските психологи. Сега, когато се насочваме към обновление на концепцията и стила на издаване на списанието, трябва да си дадем сметка и за слабостите и неблагополучията в досегашната практика на неговото списване. Тук на първо място трябва да посочим извънмерната идеологизация и политизираност на списанието. Професионалните проблеми, логиката и процесите на развитие на българската психология редовно бяха пренебрегвани за сметка на пропагандирането и внедряването на поредните идеологични доктрини. За всички тези години почти няма брой, в който да не се натрапва на читателя някакво идеологическо клише, да не му се поставят актуални задачи, да не му се разяснява в светлината на едни или други решения какво трябва да прави. В редколегията имаше цензори, които ревниво бяха за идеологическата чистота на публикуваните статии. Тенденциозно се даваше предимство на съветската психология, а опитите за представяне на теории, методи и подходи от западни школи бяха пресичани като идеологическа диверсия. На списанието се гледаше като на бойна единица на идеологическия фронт, а не като на орган за професионална изява.

Наложените ограничения в обема на публикуваните материали се отразиха неблагоприятно на тяхното качество. Статиите с емпирични данни обикновено представляха малки експериментални изследвания или фрагменти от по-обширни разработки. Теоретичните изследвания също носеха белег на фрагментност и недостатъчна обоснованост на аргументацията. От съдържанието на списанието почти бяха изключени обзорните статии с до-статьчно подробно представяне на развитието и състоянието на изследване по един или друг проблем. Едновременно с това бе допуснато значително да се припознат критериите и изискванията за публикуване на страниците на списанието. Нерядко се срещаха материали с нездадоволителна теоретична обоснованост, представляха се изследвания, които са непрофесионално планирани, с използване на слаб методичен инструментариум, с повърхностна и примитивна статистическа обработка на резултатите. Имаще и случаи, когато от криворазбрано милосърдие или лични интереси се допускаше публикация на крайно дилетантски материали. Всичко това в крайна сметка създаде един неблагоприятен облик на списанието и накара ред талантливи изследователи да се отдръпнат от него. В последните години то фактически попадна в ръцете на малък кръг хора, които го използваха за лични цели и за удовлетворяване на амбициите си. Сега със съжаление трябва да констатираме, че списание „Психология“ нездадоволително обслужва професионалните интереси на българските психологи и допринася малко за общественото утвърждаване на техния авторитет.

Какво да се направи оттук нататък? Преди всичко и най-напред списанието трябва да си осигури финансова самостоятелност и стабилна финансова поддръжка. В сегашните трудни времена това очевидно не е приста задача и вероятно преминаването през един кризисен период е неизбежно. Колкото и мъчително да е това, усилията си струват, защото печатният орган на българските психологи ще се освободи от чужда опека и ще може да се съсредоточи върху решаването на чисто професионални проблеми и задачи. Идеологията и партийните концепции ще отстъпят място на компетентното и задълбочено обсъждане на професионалните проблеми на психологите. Практиката във всеки брой главният редактор да занимава читателите със своите разсъждения решително трябва да се премахне и да се даде възможност да кажат своята дума хората, които имат какво да споделят от своя опит и да предложат конструктивни идеи за развитие на професионалната общност.

Както досега, и занапред списанието ще запази своята научна ориентация и ще предоставя форум за научна изява на българските психологи. Качеството на научните публикации обаче трябва значително да се повиши. Това може да се постигне най-напред чрез публикуване на нови, по-строги и по-съвременни изисквания към представените материали както по отношение на тяхното оформяне, така и по отношение на теоретичните основи, методическия апарат, планирането на изследванията, статистическите процедури и т. н. Теоретичните разработки също ще имат свое място на страниците на списанието, но ще се оценяват по тяхната оригиналност и принос в развитието на психологичните изследвания у нас.

Ограниченията в обема на публикуваните материали следва да се премахнат и да се обсъжда всяка разработка, представена в приемлив обем. Стратегията да се публикуют множество слаби материали не е най-добрата и на нейно място ще се постави концепцията, че малко, но задълбочени по разработката си теоретични и експериментални статии в един брой са по-полезни както за самите психологи, така и за поддържане авторитета и равнището на списанието.

В работата на редколегията следва да се внесе обективност при оценка на предложените за печат материали. Това е особено наложително, тъй като досегашната практика даде множество лоши примери на протекционизъм и безkritичност. Въвеждането на анонимно рецензиране с привличане на широк кръг специалисти е гаранция за по-голяма обективност при оценката и приемането на предложените статии. От авторите ще се изисква преработка на предложените статии съобразно критичните бележки от рецензите, с коещо ще им се даде възможност да се представлят пред обществеността в най-благоприятна за тях светлина.

По-нататъшното развитие на печатния орган на българските психологи предполага увеличаване на неговия коефициент на полезност за професионалната общност. В това отношение най-важна е задачата списанието реално да допринася за повишаване на професионалната квалификация. Следва да се обосobi постоянна рубрика, в която да се поместват статии в помощ на психолога. Тук ще намерят място технически въпроси по съдържание и организация на практическата работа, ще се представлят нови статистически методи и подходи за анализ на данни, ще се излагат основите на теория на тестовете, теория на измерването в психологията, математически методи за анализ на признания при построяване на измервателни инструменти.

Ще се публикуват достатъчно подробни научни обзори за състоянието на изследванията по един или друг проблем или в определена област на психологията. Целта е тези материали да запознават психолозите със съвременни идеи и концепции в психологичната наука и да служат като широко достъпни справочни пособия.

Психологията навлиза все по-широко в обществения живот. Ако ние искаме да срещаме отзивчивост и разбиране от обществеността, нашата работа трябва да стане достояние на по-широки кръгове. Списанието може да представя в достъпна форма психологична консултация, която да бъде интересна и полезна за учители, родители, хора с лични проблеми, стопански ръководители и т. н. На неговите страници ще намерят отзук актуални социални проблеми, третирани от позициите на психологията, без да се натрапват идеологически внушения и да се защитават едни или други политически доктрини. Публикуването на такива материали следва да се подчинява на стремежа за разширяване на читателската аудитория и разпространение на психологични знания сред обществеността. По такъв начин ще се работи за формиране на обществена потребност от психологически услуги и за увеличаване на тяхното търсене.

Очертаните дотук перспективи на развитие на печатния орган на българските психологи насочват към решителна промяна и обновяване на неговото съдържание и структура. Това ще намери израз и в промяна на наименованието на списанието. Координационният съвет на Българската психологична асоциация реши занапред то да се нарча *Българско списание по психология*. Нека му пожелаем под това име то да се утвърди като авторитетен форум на българската психология и да заеме достойно място сред научните издания у нас!

THE JOURNAL OF BULGARIAN PSYCHOLOGISTS—OVERVIEW AND PERSPECTIVES OF FURTHER DEVELOPMENT

A. Velichkov

The 18 years period of publishing the journal „Psychology“ is critically reviewed. It is emphasized that despite the neglect toward psychology during the totalitarian regime the journal had been regularly published and became a reflection of the development of the psychology in Bulgaria. Ideological restrictions, posed by the regime are pointed out. The low level of requirements for publishing in the journal is critisized. New directions for improving the public functions of the journal, including the application of recent criteria for publishing scientific papers, introducing psychologists with modern methodology, regular reviews of current issues in psychology, discussions on professional and public topics etc. are outlined.

Обща и социална психология

СОЦИАЛИЗАЦИЯТА: МЕХАНИЗМИ И РЕЗУЛТАТИ

ЛЮДМИЛА АНДРЕЕВА

Придобиването на социален опит се извършва по различни начини и зависи в най-голяма степен от равнището на обучаемост и интелигентност на личността и от равнището на материалните и социалните условия на живот. Ето защо, с усложняването на системата на обществените отношения придобиват все по-голямо значение редица въпроси като: как се учат хората да живеят и действат заедно в различни общности и групи? Как общностите се научават да се саморегулират и саморазвиват? Как учениците в училище се научават да стабилизират личните си социални взаимоотношения с останалите хора и със съучениците си? Това е само една част от сложната поредица от недостатъчно изследвани проблеми на социалното учене, наложили се не само на съзнанието на психологите, но и на представители на голяма част от науките от хуманитарния комплекс през последните десетилетия. Тези въпроси стоят с още по-голяма сила сега пред българските психологи поради сложната обществена обстановка в страната и необходимостта от тяхната бърза реакция за предлагане на ефективни модели на действие за излизане от тежката криза, в която се намира нашето общество.

Настоящата статия представлява опит за определяне на аспектите на социализацията, които са предмет на изследване от социо-когнитивната психология, както и подходите и методите на това изследване.

Всепризнат е фактът за ролята на ученето и обучението в предаването и възприемането на културата от поколенията. На все по-ширака основа се провеждат изследвания и се теоретизира върху т. нар. „социална наследственост“ и социални програми (3: 109). Основна истина е, че индивидът се ражда, а личността се формира от и в обществото. Това социално възпроизвеждане на човека се осъществява по пътя на социализацията, което налага да се обърне по-специално внимание на отношението на социалното учене и социализацията, още повече че „теория за социализацията като такава практически още не е разработена“ (6: 148).

Създаването на основните теории за социалното учене от Дж. Ротър, А. Бандура, У. Мисшел и Дж. Кели (9) постави началото на социо-когнитивните изследвания в психологията и по-специално на изследванията върху социалното учене и социализацията на индивида.

„Същността на социализацията като формиращ механизъм на обществото може да се разбере при условие, че личността се разглежда едновременно като обект и субект на социалното взаействие. В широк смисъл понятието социализация е процес на формиране на социалната активност (разглеждана като качество на човека) и нейната реализация (разглеждана като функция на човека). По този начин социалната активност изпъква не само като резултат, но и като фактор на социализацията“ (7: 52). Каквото и определения да се дават на социализацията, в тях винаги присъства предаването на социалния опит (4: 74), т. е. социалното учене, усвояването на социални роли (5: 101), взаимодействие с връстниците (18), а отношенията в семейство

вото и опитът, който се натрупва посредством тях се определя като основен контекст на социализацията (1 и 24). Все пак, ако изследването на социализацията се проследи в исторически план, ще се откроят две основни категории (27): тези, които са се занимавали с отношенията родители—деца (майка—дете в повечето случаи) (напр. психоаналитичното направление, привързаността, социалното учене и реципрочната роля) и тези, които са приели поведенческите промени от когнитивно-генетична перспектива (напр. Ж. Пиаже и У. Р. Нарлсърт). Структурно-функционалният подход разглежда социализацията в термините на такива понятия като норми, структура на семейството, социален и икономически статус и функционални аспекти на родите. Този подход често приема структурните елементи на семейството за дадени и изследва влиянията, които те могат да упражняват върху детето. Символичният интеракционизъм пък поставя ударението на „значенията“, определенията на ситуацията, символното общуване, интерпретацията и другите символни процеси. Детето се научава на подходящи модели на поведение чрез своето взаимодействие със значимите други и особено в контекста на семейството. Но вниманието при този подход е насочено към това, което детето прави и това, което другите извършват или като отговор, или като модели на поведение (11, вж. 13; 21). Детето при този подход е част от семейна единица, състояща се от „взаимодействащи си личности“, ангажирани в безкрайни, завършени или фиксирани процеси (11: 124).

Третият теоретичен подход в изследването на социализацията е теорията за социалния обмен, за чиито основоположници се счат П. Блау и Г. Хоманс. Тази ориентация приема, че в процеса на обучаване на това как да се участва продуктивно в обществото, детето реагира на стимули, основани на потребностите, наградата и подкреплението. Едно сравнително ново и интересно приложение на тази теория е възникващата дисциплина социобиология.

Генетичната психология пък предлага структура за идентифициране, разбиране и периодизиране на социализацията. В някои отношения този подход е твърде сходен със структурно-функционалния и символично-интеракционисткия. Специфичният характер обаче на генетичния подход лежи в опита му да обясни промяната в семейната система с течение на времето, както и промяната в моделите взаимодействия (11: 124).

Теорията за социалното учене се опитва да реши трудностите, срещнати от психоаналитичното направление при обясняването на процесите на социалното развитие и развитието на личността. Независимо обаче от основната ревизия, която тя прави на ролята на умствените процеси в социалното функциониране, ролята на когнитивното функциониране все още приема подчинена форма в социалното развитие (27: 10). За теоретиците на социалното учене поведенията продължават да бъдат оформяни до голяма степен от околната среда, а специфичната роля на познанието в социализацията все още остава неопределена. Много от изследователите се придържат към това, кое то Р. Харе (1986) нарича „доктрината на индивидуализма“ (12: 879). Обясняването например на детските взаимодействия остава на междуличностно ниво. Междуличностните групирания (възрастен—дете срещу връстници) се противопоставят, за да се покаже как диференцирано влияят върху индивидуалното развитие. „Но как междуличностните отношения отразяват културната система или как децата чрез тяхното участие в общуването стават част от и колективно възпроизвеждат тези междуличностни отношения и културни модели не се изследва сериозно“ (12: 879).

Друг аспект, който доскоро властваше в Западната психология и който в началото на 70-те години беше подложен на уничожителна критика, е третирането на индивидуалните различия като „ зависимата променлива“ в процеса на социализацията (16). Две са основните позиции в това отношение. Първата е когнитивно-генетична и неин основен представител е Л. Колберг, а втората лежи в традициите на диференциалната психология. Основен принос за преосмислянето на ефектите на социализацията в това направление изиграва Р. Бел. Л. Колберг разглежда социализацията като последователно напредване в генетично подредени стъпки. Те се определят посредством начините, по които децата разбират и структурират своя социален опит. Тези структури са свързани с по-широки (пиажетистки) конструкции и се смята, че възникват от взаимодействието на детето със средата. Те канализират детската компетентност, поведенчески склонности (напр. имитацията) и ефективно-оценъчните процеси. В известен смисъл те са универсални, защото рано или късно повечето деца ще преминат през всички степени (16: 227). Във второто направление обаче съществува тенденция кохерентните личностни структури да се търсят в първите степени на възрастовата скала, ново събужда интересът към рано формирани диспозиционни тенденции (като напр. его-контрола), които влияят върху последващия курс на детското развитие и социализация. Напоследък обаче съществуват доста емпирични доказателства, че ортодоксалната генетична теория на Ж. Пиаже не е релевантна за обясняването на моралната и емоционална социализация (28, 25). Много изследвания показват, че малките деца имат предварително съществуваща способност за разбиране на типа задачи, които поставя Пиаже. Когнитивно генетичният анализ на етапите подценява способностите на децата от предучилищна възраст. „Пиаже и Колберг твърдят, че малките деца са примитивни в своето морално познание: че те или определят моралните правила на основата на едностранино уважение към възрастния, или в термините на последствията — награди или наказания. Необходима е една съвременна преоценка, тъй като когнитивно-генетичният подход към социализацията се основава на анализ на етапите, който днес вече изглежда остарял“ (28: 18). Социално-когнитивният подход към моралната социализация се основава на символично-интеракционистката теория на Дж. Болдуин, който подчертава значението на развитието на Аз-а, осъществяващо се в системата от междуличностни отношения. Представителите на социо-когнитивния подход разглеждат появата на моралното действие при липсата на външен авторитет като произтичаща от детската потребност от самоопределение, а чувството за компетентност — в термините на възприемането от децата на атрибутивите на другите индивиди, които те уважават и на които се възхищават. Определянето на Аз-а и компетентността се развиват като последствие от социалните взаимодействия, имащи когнитивно и афективно значение за децата.

В тези два контекста — семейството и взаимоотношенията между връстниците — най-основно се изследва и натрупването на социална компетентност, което се явява целта на социалното учене. „Способността да се функционира ефективно в социалните срещи „лице в лице“ е съществена за цялостното участие в самия живот. Индивидите, които никога не се научават да бъдат пълноценнни участници в ситуацията на взаимодействие, се ограничават „зад чертата на игрището“ на човешкия опит. Тези, на които липсва социална компетентност, са обречени да получат статуса на аутсайдери, докато други

гите се радват на удовлетворението от социалната размяна” (18, 169). Изследователите, изучаващи различните форми на междуличностни отношения, признават значението на социалната компетентност за популярността в детската група, за успеха в неформалните отношения на юношите и задоволството от брака при възрастните. Изследванията показват, че хората, които са социално компетентни, изграждат и използват повече мрежи от отношения, които им осигуряват подкрепа при стресиращи жизнени ситуации. Хронично самотните хора са по-малко социално компетентни отколкото хората, които не са самотни (8, 991—1008; вж. също 2).

Два подхода са били използвани за определяне компонентите на компетентността. Единият включва разделянето на компетентността според типовете области на междуличностните задачи (напр. започване на разговор, отказване на изпълнението на необмислени изисквания), другият се опитва да идентифицира поведенческите умения, които определят ефективното взаимодействие (напр. способностите, които се изискват за декодиране на невербалната комуникация) и социалната експресия. Д. Бурмистер и сътр. отделят 5 области на социалната компетентност при взаимоотношенията с връстниците: умение за започване на отношение, умение за отказ, умение за саморазкриване, за емоционална подкрепа и управление на конфликти, които обаче не покриват всички важни сфери на междуличностната компетентност. Като цяло, умението за започване на отношение и за отказ са най-тясно свързани с клас на инструменталните черти, докато саморазкриването, емоционалната подкрепа и управлението на конфликтите са свързани с експресивните личностни черти. Това показва, че различните области на компетентността имат различно значение в различните фази от развитието на взаимоотношението.

Независимо от многото опити за създаването на таксономия на уменията, отразяващи и съставляващи социалната компетентност, изследователите срещат големи трудности при постигането на съгласие относно определение на социалната компетентност, което да е адекватно на широкия обхват от периоди на развитието. Някои автори се опитват да решат този проблем чрез свързване на социалната компетентност и социалния статус (19:116—135). Това според тях се оправдава от два факта: съществуват доказателства, че проблемите на децата при взаимоотношенията с връстниците са свързани и могат да служат като индикатор за по-нататъшните проблеми при приспособяването; на последък се проявява голям интерес към осигуряването на надеждни инструменти за оценка на детския социален статус, както и конструирането на мултивариативни профили на моделите социално поведение и социално-когнитивните умения на децата с различни типове социален статус. Като цяло, популярните деца се разглеждат от другите като сътрудничащи, притежаващи лидерски умения, не са склонни да се бият и не търсят помощ, нямат разрушителни тенденции. Отхвърлените деца се разглеждат като несътрудничащи, не притежаващи лидерски умения и имащи разрушителни склонности, участващи в побои и спорове и търсещи помощ. Отхвърлените деца се оценяват и от родители, и от учители като имащи повече проблеми, отколкото популярните, пренебрегваните или обикновените деца и се оценяват като по-самотни, отколкото децата от категориите с друг статус. Пренебрегваните деца се оценяват като „срамежливи“, а „противоречивите“ деца представляват смес от положителни и отрицателни характеристики — те се оценяват като лидери, но и като срамежливи, разрушаващи, участващи в побои и търсещи помощ.

Полът и расата нямат съществено значение, въпреки че момчетата доста по-често от момичетата се оценяват като отхвърлени, белите е по-вероятно да бъдат оценени като популярни, отколкото черните, но е по-малко вероятно да бъдат категоризирани като противоречиви.

Децата научават голяма част от социалните поведенчески модели в семейството. Многобройните изследвания върху социалната компетентност, които са се провеждали по два паралелни пътя — фокусиране върху качеството на взаимоотношенията в семейството и ранния опит и фокусирането върху уменията за решаване на социални проблеми и стила на преработка на информацията (24:1073), показват, че децата, които установяват отношения на сигурност и привързаност в ранно детство, са по-компетентни в отношението със своите връстници; враждебно настроените, непоследователни родители допринасят за изграждането на социално некомпетентно поведение (напр. агресивно) у своите деца; проактивните методи, особено воденето на диалог с децата, допринасят за развитието на компетентност. В литературата върху социалните умения съществуват значителни спорове относно полово-ролевата ориентация и социалната компетентност. Напоследък се твърди, че само мъжките характеристики допринасят за социалните умения (17: 437—438), но липсват данни, с които да се оцени взаимоотношението между полово-ролевата ориентация и социалните умения. Някои автори (М. Путалац (24: 1083) изследват отношението между майчиното поведение и социалното познание, което притежава детето, както и отношението между детското социално познание и социалния статус на детето. Качеството на решаването на хипотетични социални проблеми може да се предвиди от наблюденията върху майчиното поведение, а пък уменията на детето при решаването на този вид проблеми от своя страна предсказва неговия социален статус. Ограничаващата дисциплина, липсата на проактивно учене и ранен опит с връстниците, преживянането, на социални травми и подлагането на децата на девиантни социални очаквания предполагат по-нататъшно социално отхвърляне на децата от техните връстници (26, 23, 22). А взаимодействието с връстниците предлага уникални възможности за практикуването на социалните умения и развитието на компетентност във взаимодействията. Детските взаимоотношения осигуряват възможност за „изследване“ на социалните взаимоотношения между равни. Във взаимоотношенията с родителите, учители и другите възрастни децата имат подчинен по дефиниция статус. Сред връстниците статусът се установява за всеки конкретен случай; те са свободни да имитират успешните социални стратегии, предложени от другите връстници или възрастните модели (18). Именно тези отношения са най-важната среда, в която се развива социалната компетентност и се прилагат на практика резултатите от социалното учене.

След като Е. П. Торндайк въвежда преди 70 години термина „социална интелигентност“ като способност да се действа мъдро в човешките отношения, в литературата напоследък се срещат анализи не само на социалното учене и социализацията, но и на този вид интелигентност, макар че повече внимание се обръща на социалната неспособност (20). След дълъг период от сравнителна незаинтересованост от страна на учените Дж. Гилфорд се опитва да изследва по-интензивно социалната интелигентност. Предполага се, че поведенческите и социалните умения могат да се отделят от академичната и общата интелигентност. М. О’Съливан и Дж. Гилфорд смятат, че има 6 фактора, които могат да се диференцират чрез стандартните 1Q-измерватели.

През 1970 Л. Кронбах валидизира един от тези фактори, като показва, че „познанието за взаимоотношенията“ притежава силна независимост (29). „След известна летаргия се засилва интересът към социалната интелигентност, който се дължи до голяма степен на влиянието на две важни преосмисляния на природата на интелигентността: тези на Х. Гарднър и Р. Стърнбърг“ (20: 280). Според Х. Гарднър съществуват два типа интелигентност: тази, която изисква интроспекция за разбирането на собствените вътрешни процеси и чувства, и тази, която се фокусира върху реакциите и потребностите на другите. Р. Стърнбърг идентифицира социалната интелигентност като концептуално и факториално различна от другите форми на познанието и способностите. Като цяло, съществуващата литература върху социалната интелигентност може да се раздели на два основни класа: 1. основни социални и междуличностни умения, които се изискват, за да може личността да живее в социалния свят (2) и професионално релевантни социални способности и личностни променливи, чието притежаване би тласкало човек към избор на професионална кариера, която изисква социална интелигентност.

Социалната интелигентност е многостранна, специфична за областта и задачите и се преформулира във всеки значим жизнен контекст. Н. Кантор и Дж. Ф. Килстром (9) приемат, че безкрайното многообразие от индивидуални различия може да се получи от взаимодействието на краен брой общи принципи, включващи социалното учене, социалното познание и социалното взаимодействие. Понятието социална интелигентност според тях е подходящ организиращ принцип. Репертоарът на социалната интелигентност включва декларативно и продуктивно знание, релевантно на и насочено към задачите на социалния живот. То се състои от понятия за себе си, за другите хора и социалните ситуации, в които ние ги срещаме, както и някакво историческо знание и по-абстрактна информация; правилата, ръководещи формирането на впечатленията, каузалната атрибуция и другите социални преценки; метапознанието за решаване на проблеми, което се използва при поставянето на цели, планирането, наблюдаването, контролирането и оценяването на дейността. Няма причини да се мисли, че тези умствени структури и процеси са различни от онези, които се прилагат в несоциалната област. Несоциалното знание може да се определи като информация, чието съдържание, контекст на приложение и pragmatika на използване са по-непряко и по-малко очевидно свързани с личното и социалното одобрение. При анализирането на социалната интелигентност авторите считат, че не бива да се анализира само социалното знание, натрупано в паметта, но и да се идентифицират критичните социални задачи и жизнен контекст, в който това знание се използва и има значение, както и индивидуалните цели, на които то служи. Интелигентен човек е този, който гъвкаво и адаптивно може да използва социалното знание, за да преследва личните си цели: той знае своите ограничения и избира и оформя среда, в която може да действа компетентно и да се чувства ефективен. От социо-когнитивна гледна точка структурата на личността се идентифицира с репертоара на социалната интелигентност, който се използва при решаването на проблеми. Този репертоар включва познание за социалния свят и правила за трансформирането на тази информация и нейното използване, както и познание за самите нас, като целта на това знание е да се решават жизнените задачи, които са относително податливи на осъзнаване, въпреки че хората не мислят за тях непрекъснато и могат да се нуждаят от помощ, когато трябва да ги формулират. Задачата на социо-ког-

нитивната теория включва изучаването на жизнените задачи, т. е. взаимодействието между задачите, поставени от средата и биологично определените задачи, както и отговора на индивида на тези изисквания. Социалното взаимодействие осигурява контекста, в който се придобива социалната интелигентност и се избират жизнените задачи. Детето (юношата, възрастният) играе обаче активната роля в своето социално учене. Индивидите развиват собствено разбиране за жизнения си опит, личностните си атрибути и ценностите на своята култура и този автобиографичен „прочит“ на живота и собствената теория за Аз-а са най-важните сили, които стоят зад избора на жизнените задачи. Социалната среда може само да предостави възможности, но индивидът (съзнателно или не) сам избира.

Напоследък се възражда изследователският интерес към влиянието на социалната интелигентност за личностната промяна. Това се дължи и на тенденцията социо-когнитивната психология да изучава и показва начините, по които социалното познание влияе и се оформя от мотивацията в определени области на социалния живот. Тези течения увеличават значението на социалната интелигентност като ключов конструкт за личността, тъй като изучаването на живота и на хората по определение трябва да се върши от гледна точка и с цел личностно приспособяване и развитие.

Както се вижда от направения преглед на понятия като социални умения (взаимодействие между индивид и среда и оръдията, които се използват, за да се започнат и поддържат жизнени междуличностни взаимоотношения; позитивни модели на социално поведение (15: 96), социализация (като предаване на социален опит, усвояване на начина на живот, за да може да се функционира в обществото или социалната група (14: 4), социално учене (механизмите —вътрешни и външни, които съдействат за регуляцията на поведението (10: 80) и социалната интелигентност (социални и професионални умения (20) съжителстват едновременно и до голяма степен се припокриват. Съществуват достатъчно емпирични и теоретични доказателства, за да се приеме, че социалното учене представлява пътят, по който се натрупват основни социални и междуличностни умения, които са многоаспекти (посочват се от 7 до 14 фактора) с цел изграждане на социалния интелект, а понятието социализация обхваща процеса и неговата крайна точка. Феномънът социално учене е факт през всички фази на жизнения цикъл, който има огромно значение както за развитието на личността (особено за социалното и развитие), така и за цялостната ѝ социална реализация (професионална, отношенческа, ролева, битова и т. н.). Психологическото направление, което в най-голяма степен има заслуга за обосновяването и изучаването на тази изключително важна област от човешкото развитие, е социокогнитивната психология. Независимо от относително кратката си история, това направление в психологията има вече натрупани значителни емпирични и теоретични резултати, но наред с това то поставя и много въпроси, които чакат своя отговор и българските психологи могат и трябва да заемат свое място в тяхното изследване.

ЛИТЕРАТУРА

1. Александров, П. Интелект и обучение (под печат). София, „Народна просвета“.
2. Аргайл, М. и М. Хендерсън. Анатомия на човешките отношения. С., „Наука и изкуство“, 1989. 6. Дубинин, Н. П. Какво е човекът. София, „Наука и изкуство“, 1985. 7. Иванов, О. И. Семья, общество и социализация индивида. В: Семья как объект философского и социологического исследования. М., 1974. 10. Кон, И. С. Со-

- циология личности. М., 1967. 12. М е т о д о л о г и ч е с к и е п р о б л е м ы социологического исследования. М., 1979. 13. М о м о в, В. Человек, мораль, воспитание. М., 1975. 17. В и h r m e s t e r, D., W. F u g l m a n, M. T. W i t t e n b e r g, & H. T. Re i s (1988). Five Domains of Interpersonal Competence in Peer Relationships. *J. of Personality and Social Psychology*, 55 (6), 991—1008. 18. C a n t o r, N. & J. F. K i h i s t r o m (1989). Social Intelligence and Cognitive Assessments of Personality. In: R. S. Wyer & T. K. Srull (Eds.). *Advances in Social Cognition* (Vol. 2) (pp. 1—59). Hillsdale, NJ: Erlbaum. 19. C h a m p a g n e, B. M.&P e r y i n, L. A. (1987). The relation of perceived situation similarity to perceived behavior similarity: Implications for Social Learning Theory. European J. of Personality, 1 (2). 20. C h r i s t o p h e r s o n, V. A. (1988). The family as a socialization context. In: T. D. Yawkey, & J. E. Johnson (Eds.), *Integrative Processes and Socialization*. Hillsdale, NJ: Erlbaum. 22. C o r s a r o, W. A. & T. A. R i z o (1988). Discussion and friendship: socialization processes in the peer culture of Italian nursery school children. *American Sociological Review*, 53. 23. D a d d s, M. R. (1987). Families and the origins of child behavior problems. *Family Process*, 26, 341—355. 24. E l k i n, F. & H e n d e l, G. (1972). The child and society: The process of socialization. New York. 25. E l l i o t t, S. N. & G r e s h a m, F. M. (1987). Children's social skills: Assessment and classification practices. *J. of Counseling and Development*, 66. 26. E m m e r i c h, W. (1988). Individual differences and socialization. In: T. D. Yawkey & J. E. Johnson (Eds.). *Integrative Processes and Socialization: Early to Middle Childhood*. Hillsdale, NJ: Erlbaum, pp. 225—242. 27. F r i s c h, M. B. & M c C o r d, M. (1987). Sex role orientation and social skill: A naturalistic assessment of assertion and conversational skill. *Sex Roles*, 17 (7/8), pp. 437—438. 30. H a t c h, J. A. (1987). Peer Interaction and the Development of Social Competence. *Child Study J.*, 17 (3), 169—183. 33. K u r d e k, L. A. (1988). Social Cognition and Social Competence in Childhood through Adolescence. In: D. C. Morrison (Ed.). *Organizing Early Childhood Experience: Imagination and Cognition in Childhood*. Amityville: Baywood Publ. Co., Inc. (pp. 116—135). 34. L o w m a n, R. L. & L e e m a n, G. E. (1988). The dimensionality of social intelligence: Social abilities, interests, and needs. *The J. of Psychology*, 122 (3), pp. 279—290. 35. M c C r a e, R. R. & C o s t a, P. T. (1988). Recalled parent-child relationships and adult personality. *J. of Personality*, 56 (2), 417—434. 36. M o n f r i e s, M. M. & K a f e r, N. F. (1987). Neglected and rejected children: A social-skills model. *The J. of Psychology*, 121 (4), pp. 401—407. 37. M o r g e l a n d, R. L. & L e v i n e, J. M. (1988). Group dynamics over Time: Development and Socialization in Small Groups. In: J. E. McGrath (Ed.). *The Social Psychology of Time: New Perspectives*. Newbury Park, CA: Sage, pp. 151—181. 39. P e t t i t, G. S. D o d g e, K. A., & B r o w n, M. M. (1988). Early family experience, social problem solving patterns, and children's social competence. *Child Development*, 59, 107—120. 40. P o l l a k, L. H., & P. A. Thoits (1989). Processes in Emotional Socialization. *Social Psychology Quarterly*, 52 (1), 22—34. 41. R a m s e y, P. G. (1988). Social skills and peer status: A comparison of two socio-economic groups. *Merrill-Palmer Quarterly*, 34 (2), 185—202. 43. R o o p n a r i n e, J. L., Cochran, D., & Mounts, N. S. (1988). Traditional psychological theories and socialization during middle and early childhood: An attempt at reconceptualization. In: T. D. Yawkey, & J. E. Johnson (Eds.). *Integrative Processes and Socialization*. Hillsdale, NJ: Erlbaum, (pp. 5—22). 45. S i e g a l, M. (1988). Socialization and Moral Development. In: D. Morrison (Ed.). *Organizing Early Experience: Imagination and Cognition in Childhood*. Farmingdale, NY: Baywood (pp. 17—32). 46. T a y l o r, E. H. & C a d e t, J. L. (1989). Social Intelligence, A Neurological System? *Psychological Reports*, 64 (2), 423—444.

SOCIALIZATION: ITS MECHANISMS AND RESULTS

L. Andreeva

An attempt is made to define the aspects of socialization that are studied by the social-cognitive psychology, as well as the approaches of such studies and the methodology used.

ЖИЗНЕНИТЕ СЪБИТИЯ КАТО СТИМУЛ ЗА ДОВЕРЯВАНЕ

СЕРГЕЙ ГОРАНОВ

Доверието като проблем в психологията не се отличава с особена популярност и многообразие на предложените концептуални решения. Този факт се дължи на ред причини, чито подробен анализ не е предмет на настоящата статия, но теоретичната коректност изисква излагането на най-съществените от тях. Като основна причина за аморфността на съществуващите конструкти, описващи доверието, трябва да се подчертава неговият граничен характер, обуславящ и невъзможността то да бъде изчерпателно изследвано в рамките на психологическото знание. Твърде силно явлението доверие и неговите форми са обвързани със съдържателните влияния на макроструктурни елементи, изучавани от други клонове на обществознанието, сред които особено място се пада на етиката. Всичко това дава основание доверието да бъде схващано подчертано многопланово, а понятието за него да се гради върху интерпретацията му като нравствено-психично образование. От друга страна обаче, на феноменално равнище доверието битува в изключително пъстрата гама на междуличностните отношения, което позволява неговото изследване от различни позиции, застъпени както в границите на определена област от психологическата наука, така и представени в нейните относително самостоятелни дялове. Разнопосочността на интереса, проявяван от психолозите към проблема за доверието, става очевиден при запознаването с някои от по-сериозните опити за неговото концептуализиране и емпирично изследване.

Според Е. Н. Erikson „базисното доверие“ представлява централна съставна част на „здравата личност“ (1), а много други автори го разглеждат като важна променлива за развитието на адекватни семейни отношения и здрави личности у децата. Сривът на доверието в другите, особено в значими общностни като тази на родители, учители и ярко изявени лидери, се цитира често като важна детерминанта при различните нарушения (2). Редица социални психологи го изследват, базирайки се на игровата теория (3), като описват доверието като типична реакция на двама непознати в игрова ситуация и обясняват основаното на него поведение по-скоро с конкурентно, отколкото с кооперативно насочени атитюди. Много психотерапевти вярват, че междуличностното доверие е най-важната детерминанта за успеха на психотерапията. J. B. Rotter разглежда този проблем в перспективите, предлагани от теорията за социалното учене, и счита, че доверието трябва да се разбира като индивидуално-личностна променлива (4). В някои емпирични студии се изследва ролята на доверието в интимните отношения, като например работата на Driscoll, Davis, Lipetz, в която вниманието е насочено към връзката между любовта и доверието (5). Подобна е и позицията на Larzelere, Huston, които смятат, че доверието между партньорите е свързано с любовта и интимността на себеразкриването (6).

Опосредстван интерес към проблема за доверието е фиксиран и в една от теориите, причислявани към т. н. обменна парадигма: I. Altman, D. Taylor (7) в теорията за социалното проникване разглеждат степента на доверието във връзката с другия като индикатор за това проникване. Друг повод за индиректен интерес към проблема се предоставя и от дискусиите за макиавелизма, т. е. тенденцията да се манипулират другите с цел собственото обла-

годетелствуване, които внушават, че поне отчасти недоверието в другите е зависимо от липсата на норми в социалната общност (8). Макар и бегло, разискваният проблем намира място и в Lexikon der Psychologie, според чиито автори доверието се схваща като нагласа да се вярва на друг човек и склонност той да се смята за надежден по отношение на харектара му (9).

В съветската психологическа традиция също можем да срецнем опити за осмисляне на доверието като проблем. М. Н. Ночевник го отнася към сферата на социалните експекции на индивида, а обусловеността му се търси в потребността от възпитание и ръководство, необходими за успешната адаптация към околнния свят (10). Друга насока в интерпретацията се дава от В. С. Сафонов, който акцентира върху директните връзки между доверието и моралните императиви на личността, която, ръководена от тях, не би използвала значимите разкрития на доверителя срещу самия него (11). Освен това доверието се разбира от някои автори в личностно-психологически план и като специфична форма за защита на самооценката на субекта (12). Подобна форма на открита защита, представляваща по същество отказ от защитни действия в собствения смисъл на думата, кореспондира пряко с проблемите за саморазкриването и поемането на риск.

Тъй като конкретните цели на емпиричното изследване не изискват по-нататъшно разпростиране в очертаната проблемна сфера, ще бъде необходимо да се отбележат някои моменти, засягащи общото в подходите при операционализирането на споменатите конструкти. При преобладаващата част от маркираните концептуални схеми в по-малка или по-голяма степен доверието се свързва с възможните бъдещи действия на другия, на когото то е оказано. Детайлното визиране на проблема за експекциите на индивида извежда на преден план фактори като увереността, вярата, разчитането на довереника, субективната вероятност за появата на желани бъдещи събития и др. В тази насока са застъпени и онези механизми, които се поддават на операционализация и позволяват емпиричното изследване на тези процеси. Макар и не винаги експлицирани, те могат да се обособят в две основни групи.

На първо място тук следва да се отбележи т. н. споделяне, което сам по себе си представлява сложен възел от психологически проблеми. Другата група се представя от проявите на доверие в границите на човешката предметна дейност, които могат да приемат множество различни форми. Връщайки се към споделянето като най-масово срещан вариант на доверието на феноменално равнище, трябва да уточним, че става дума за вербална форма на комуникация, която може да съществува и като монологична, и като диалогична изява. Заедно с това тази диференциация води след себе си качественото обособяване на два типа прояви на доверието — като единопосочено, едностранно доверяване и като доверителен диалог, описан най-често чрез понятието доверително общуване.

Необходимо е също така да се отбележи специфичният характер на комуникативното съдържание, тъй като именно той позволява да се фиксира критерият, с чиято помощ можем да обособим актовете на доверяване в широките рамки на междуличностното общуване. Отличителен белег на информацията, предназначена за комуниканта*, се явява нейната подчертана субективна, личностна значимост за комуникатора. Прецизният анализ на тази характеристика изисква не само разграничаването на деловото от неформалното общуване, но и по-нататъшното обособяване на три относително независими

* Рецipient

нивà по отношение на психичната ангажираност на субекта в процеса на личностното общуване. Без да се впускаме в теоретични подробности, ще акцентираме върху най-високото от тях, доколкото тъкмо при него се осъществява едно сливане между субекта на комуникативната дейност и субекта, който е тема на общуването. Отъждествяването на говорещия и онзи, за когото се говори или казано иначе, директното саморазкриване на Аз-а чрез споделянето на съществени оценки, мнения, възгледи и проблеми, отнасящи се за самия него, носи в себе си изключителна психологическа натовареност. В този план могат да се споменат както преодоляването на ред психични бариери и защитни механизми, така и скъсената до възможния минимум междуличностна дистанция и риска, поеман с факта на саморазкриване и пълния преход от частна към публична личност.

Като имаме предвид максималната психична въвлеченост на индивида при споделяне от такъв характер и още повече качествено по-високата степен на значимост на информацията в сравнение с всички останали нейни варианти, то налице са сериозни основания да приемем, че тъкмо такива актове представляват обективизация на доверително отношение на една личност към друга.

Определен интерес при емпиричното изследване на доверието като споделяне представлява и проблемът за неговите ситуативни аспекти. Веднага трябва да се подчертава, че като явление то в същността си не може да бъде определено като ситуативно, но, от друга страна, в реалностите на психичното си битие доверието несъмнено се намира в сложни взаимовръзки с многообразието на ситуативното поле.

Без да разглеждаме традиционните схващания за ситуацията, които абсолютизират една или друга нейна страна, ще припомним диалектико-синтетичния подход към съдържанието ѝ, формулирано чрез класическата дилема среда-индивид. Ако през 60-те и 70-те години на века под ситуация голяма част от изследователите разбираха заобикалящата субекта среда, макар те да се интерпретираха в контекста на едно динамично равновесие, осигуряващо взаимната им детерминираност, днес по нов начин се схваща ролята и мястото на личността в това отношение. Преди всичко акцентът се пренася върху субектността на човека, която „осигурява“ екзистенцията на самата ситуация. Подобна идея все повече си пробива път и ако в началото тя се осмисля като зависимост, разбирана в психологически аспект като отношение и преживяване на обективна даденост от субекта, като пристрастност на съзнанието към независещи в своето битие реалности, то сега в понятието ситуация се влага по-различно и богато в конкретността си съдържание.

Лансира се схващането, че ситуацията като такава не просто е зависима от субекта, доколкото без неговото отношение тя би представлявала една неутрална в психологически смисъл битийна система, а обобщава в себе си като понятие както обективно съществуващите дадености, така и субектността като преживяване и пристрастност. Освен това по-отчетливо се представя „външния“ дял в така разбраната ситуация, който се дефинира като набор от събития (13). По такъв начин е очертана възможността физическо-социалната среда на индивида да бъде конкретно структурирана, което позволява и по-нататъшното прецизиране на анализа на ситуацията като единно обект-субектно образование.

Тъй като проблемът за измеренията на субективното преживяване на ситуацията е все още в началния стадий на своето решаване, то понстоящем

вниманието на изследователите е насочено по-скоро към обектно-събитийната страна, представляваща съдържателния пласт на всяка конкретна ситуация. Заедно с това обаче събитията, изграждащи този пласт, не бива да се разглеждат изолирани в своята обективност. Те не просто локализират индивида в даденостите на неговото социално-ролево, битово и т. н. всекидневие, а притежават определен смисъл и значимост, провокиращи неговото „чувство за ситуация“. В този аспект може да се търси и мястото на дихотомната класификация на събитията, определяща ги като позитивни и негативни (14).

Проведеното изследване бе мотивирано тъкмо от идеята за ролята, която играе субективно-психичният компонент като съставка на всяка ситуация, включително и стимулиращата към доверително поведение. Определени бяха следните конкретни цели:

1. Да се разкрият зависимости между някои базисни черти на личността и количеството на избраните събития, изграждащи ситуации, които предразполагат към доверяване.

2. Да се оцени ролята на позитивните и на негативните събития, включени в тъкъв тип ситуации и връзките им с фактори като пол и възраст.

МЕТОДИКА

Изследвани бяха 266 лица, разпределени в следните групи. Учениците от 17 до 18 година възраст наброяваха 90 души, студентите от 19 до 26 година възраст — 87 души и заети в производството на възраст от 27 до 55 години — 89 души. Дяловете на мъжете и жените по групи се оказаха относително равни. Използвани бяха следните методики:

1. Личностен въпросник на Н. Eysenck, българска адаптация на И. Паспаланов и Д. Щетински, като специално внимание бе отделено на скалите за екстравертност и невротизъм.

2. Анкетна карта за изследване същността и проявите на доверие при лично-общуване — собствена разработка. В конкретния случай ще се спрем на онази нейна част, която визира именно проблема за ситуативните аспекти на доверяването. По същество тя представлява набор от 9 позитивни и 8 негативни събития, изграден върху основата на данни относно структурата на събития с емпирично установена висока значимост за хора на различна възраст (14). От този набор анкетираните лица можеха да посочат произволен брой събития, свързани пряко като стимул с моментите на споделяне. Изследването бе проведено в условия, близки до релаксационни, ако не отчитаме самата ситуация на тестиране и нейното неизбежно въздействие върху състоянието на индивида.

АНАЛИЗ НА РЕЗУЛТАТИТЕ

След статистическата обработка на данните, включваща честотен анализ и проверка на значимостта на разликите от сравнението на относителните дялове в проценти и средните стойности, бяха получени следните по-съществени резултати.

На базата на суртовите балове изведените средни стойности и стандартни отклонения за мъже и жени в трите възрастови групи бяха оформени отдельни подгрупи, които включваха лица с подчертана изразеност на интересуващите ни личностни черти. Така се получиха по три подгрупи от екстраверти при мъжете и при жените и съответни общо шест подгрупи на интровертите. По аналогичен начин по-нататък бяха съставени шест подгрупи в

зависимост от пола и възрастта на лицата с откроираща се емоционална стабилност, както и шест подгрупи, на проявили се като емоционално лабилни. За всяка подгрупа беше пресметната средната стойност на количеството избрани събития, стимулиращи изследваните към споделяне.

Лицата, попадащи в подгрупите на емоционално стабилните, както и онези, числящи се към противоположните подгрупи (на емоционално лабилните), избират относително близки по брой количества събития. Оказа се, че между средните им стойности не съществува статистически значима разлика. При сравнението, извършено между отделните подгрупи на мъжете, а след това и на жените от трите възрасти, стойността на t -критерия не надхвърля 1,65.

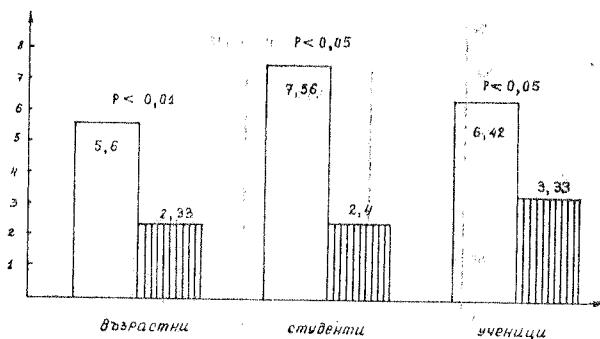
Подобен резултат е в съзвучие с тезата, че споделянето на съществена за личността информация с друг във връзка с определени събития представлява поведенчески акт, чиято мотивация се гради на преобладаващо когнитивна основа, докато емоционално-афективната страна играе подчинена роля. Водещи в случая са диспозиционни образувания, при които явно доминират рационалните компоненти за сметка на емотивните. Такава интерпретация отново ни връща към поставения по-горе проблем за сложния, граничен характер на явлението доверие и допирните точки, които то притежава с търде различни страни от психиката на личността. Вярата и разчитането на довереника са продуктувани не толкова от афективната ориентация на споделящия, колкото от доброто познаване на другия, основаващо се на съзнателно-оценъчната дейност на доверителя.

При сравняването на средния брой избрани събития между подгрупите на мъжете, формирани при диференциацията на екстра- и интраверти, различите отново се оказаха статистически незначими и в трите възрастови групи, като най-високата стойност на $t=1,47$. Това също подкрепя мисълта за връзката между доверително отношение и рационално начало у индивида. Изборът на събития, стимулиращи споделянето, по-скоро зависи от осмислянето и възприемането на техните съдържателни аспекти, а не от степента на изразеност на една или друга черта на личността.

Единствено при подгрупите на жените се получиха статистически значими разлики, както те са представени на фиг. 1. За жените на възраст над 26 години $t=3,63$, за студентките $t=2,46$, за ученичките $t=2,65$. Обяснението на този факт трябва да се търси в много по-силно проявената нагласа у жените към споделяне и при това при висока степен на доверителност и се-беразкриване. Подобна нагласа се обективира не само в по-голямото количество време, отделяно за разговори, но и общо в по-високата оценка на междуличностните отношения в сравнение с мъжете (15). Вероятно това води и до значителното нарастване на средния брой събития при жените-екстраверти, доколкото те ще представляват желан, макар и на безсъзнателно равнище, стимул за доверително поведение. Комбинираното въздействие на двата фактора пол и екстраверсия се явява една от възможните причини за отчетените статистически значими разлики при сравнението с подгрупите на жените-интраверти. Специфичното съчетание на посочените фактори влиза в ролята на пусков механизъм, предоставящ възможност за качествено различната екстериоризация на подчертаната психична нагласа при жените към доверяване.

Ролята на позитивните и негативните събития, участващи в ситуацията, свързани с проявите на доверие, беше изследвана основно в зависимостта ѝ

от възрастовата принадлежност на анкетираните лица. Честотният анализ показва, че най-голям относителен дял избори при възрастните получава положителното събитие „започване на интересна, подходяща работа“ (54,64%), а от негативните събития — „тежка, незаслужена обида“ (60,46%). При студентите от положителните събития най-висок процент (49,18%) получава „на-

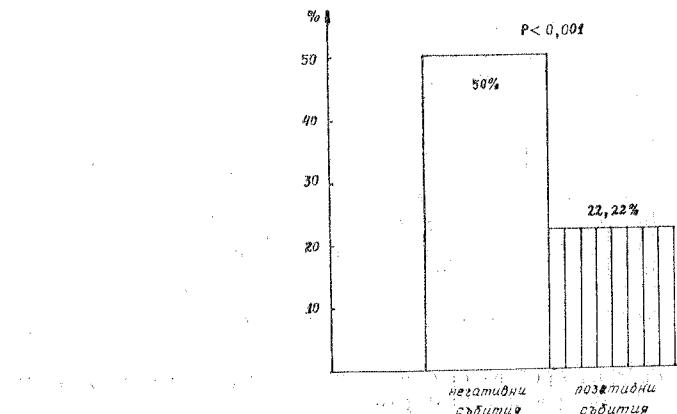
Фиг. 1. Разпределение на средния брой избори, направени в подгрупите на жените екстра- и интраверти

чало на голямо приятелство“, докато от негативните — „разочарование от голямо приятелство“ (51,14%). Изборът на учениците също носи своя специфика и ако от позитивните е посочено най-често събитието „приемане в желано училище, ВУЗ“ (43,38%), то от негативните — отново „разочарование от голямо приятелство“ (49,21%). Влиянието на възрастта тук е очевидно свързано с етапите на социализация на личността, но за нас по-голям интерес представляващ проблемът за това, как съмисълът, вложен в полюсната противопоставеност позитивно-негативно, ще се отрази върху общата структура на събитията, предпочитани като стимул за доверително поведение. По-конкретно трябва да се установи дали съществува някакво, макар и неголямо, но устойчиво ядро от такива събития ня толкова в съдържателен план, а именно като преживявана обектност в психологическото пространство, ограничено от понятия като позитивно и негативно.

Сравнението между трите възрастови групи на относителните дялове от двата типа събития разкри твърде важни зависимости. Преди всичко се потвърди хипотезата за доминантната роля на фактора възраст при получените статистически значими разлики от избора на голяма част от събитията, свързани с доверяването. От друга страна, полът се явява в подобна роля само при избора на две от предложените събития като „създаване на семейство“, където разликата между възрастни и ученици мъже е значима при $p < 0,05$ и при „провал в ново начинание“, където между възрастни и студенти мъже, както и между ученици и студенти мъже тя е значима отново ($p < 0,05$).

При общо 11 събития от всичко 17 се установиха разлики, базиращи се на възрастова или полова принадлежност, като нивото на значимост варира от $p < 0,05$ до $p < 0,001$. Останалите 6 събития, сред които присъстват както такива, получили относително най-висок, така и най-нисък дял избори, се разпределят по следния начин: Събитията, дефинирани като позитивни, се оказаха 2, а негативните — 4 на брой. При избора на нито едно от тях не са установени значими разлики между възрастовите групи или подгрупите за

двата пола, но, от друга страна, разликата между относителните дялове на позитивните и на негативните събития за цялата извадка се оказа с много високо ниво на значимост, както е показана на фиг. 2. Този резултат сочи, че доверяването се стимулира преимуществено от събития, оценявани и преживявани от споделяния като негативни по смисъл. Именно те образуват дъл-

Фиг. 2. Разпределение на относителните дялове от събития, независещи от социодемографските характеристики на изследваните лица.

единния, инвариантен пласт в системата от различни събития, доколкото се оказват относително независими от фактори като възраст и пол. Такава интерпретация контактува пряко и с често споменаваната хипотеза за тясната връзка на доверието и феномените на социалната подкрепа, тъй като формите на помагащо поведение се срещат тъкмо при събития, носещи подчертано негативен смисъл за индивида.

ИЗВОДИ:

1. Изборът на събития, стимулиращи доверяването, не зависи в количествено отношение от личностни черти като невротизъм и екстраверсия. Единствено подгрупите на жените-екстраверти посочват значимо повече на брой събития в сравнение с подгрупите на жените-интраверти.

2. Преживяването на определени събития като позитивни или негативни дава отражение върху степента на зависимост при избора им от фактори като пол и възраст. Относителният дял на негативните, които не зависят от тези фактори, е значително по-голям, което ни дава основание да смятаме, че именно те образуват базисния пласт в цялата система от събития, стимулиращи доверяването.

ЛИТЕРАТУРА

1. Erikson, E. H. Growth and crises of the "Healthy personality". In C. Kluckhohn and H. Murray (Eds.), *Personality in nature, society, and culture*, (2nd ed.) New York: Knopf, 1953.
2. Redl, F. & Wineman, A. *Children who hate*. Glencoe, Ill.: Free Press, 1951.
3. Deutsch, M. Trust, trustworthiness, and the F scale. *J. abnorm. soc. Psychol.*, 1960, 61, 138—140.
4. Rapaport, A. & Orwant, Carol. Experimental games: A review. *Behav. Sci.*, 1962, 7, 1—37.
5. Scodel, A. Induced collaboration in some non-zero-sum

- games. J. Conflict Resolut., 1962, 6, 335—340. 4. Rottger, J. B. Social learning and clinical psychology. Englewood Cliffs, N. J.: Prentice-Hall, 1954. 5. Driscoll, R., Davis, K. E. & Lipetz M. E. (1972). Parental interference and romantic love: The Romeo and Juliet effect. Journal of Personality and Social Psychology, 24, 1—10. 6. Larzelere, R. E. & Huston, T. L. (1980). The dyadic Trust Scale: Toward understanding interpersonal trust in close relationships. Journal of Marriage and the Family, 42, 595—604. 7. Altman, I. & Taylor, D. Social Penetration, 1973. N.Y. 8. Christie, R. & Merton, R.K. Procedures for the sociological study of the values climate of medical schools. J. med. Educ., 1958, 33, 125—133. 9. Агнольд, В., Еусепек, Н. & Мейт, Р. Lexikon der Psychologie, 3 Aufl., 1987. 10. Иочевини, М. Н. Культура и этика общения. Т. 1985. 11. Сафонов, В. С. О псих. дов. об. — В кн.: Проблема общения в психологии. М., 1981. 12. Общение и оптимизация совместной деятельностиности, под ред. Г. М. Андреевой, Я. Яноушека, М., 1987, с. 40. 13. Минчев, Б. С. Ситуацията — единица на общопсихологически анализ. — В: Психология, бр. 1, 1989. 14. Градев, Д. Събитията в жизнения път на личността. С. 1987, с. 17, 48. 15. Аргайл, М., М. Хендерсон. АнATOMия на човешките отношения, С., 1989, 109—124.

LIFE EVENTS AS A STIMULUS FOR TAKING INTO ONE'S CONFIDENCE

S. Goranov

The poorly investigated problems of confidence and its forms in the sphere of personal intercourse are considered, as well as the questions about the phenomena of taking into confidence in connection with some life events, experienced by the individual — both negative or positive ones. Besides a theoretical review of some of the concepts of confidence, an attempt is made to interpret the situativeness as a stimulus in the process of taking into confidence. Empiric data are presented concerning the role of such traits as neuroticism and extraversion and the factors sex and age at the choice of events not only as a quantity, but in the terms of the above mentioned traits, as well.

ДЕТЕРМИНИЗЪМ И ГРУПОВА СПЛОТЕНОСТ

ИВАН П. ИВАНОВ

Един от основните методологически принципи в психологията е принципът за детерминизма. Той произтича от общите закони на диалектическия и историческия материализъм и представлява надеждна база за разкриването на движещите сили и механизмите на формиране и функциониране на личността и човешките обединения. Неговото методологическо значение е в това, че помага за правилното обяснение на психичните явления, дава възможност за разработване на теория за управлението им и служи като нормативна база на всяко психологическо изследване.

В исторически план борбата около приемането на принципа за детерминизма в психологията започва още през XVIII—XIX век, но особено активно се разгръща в началото на нашия век, като постепенно заема централно място сред методологическите проблеми на психологията, особено след обособяването на марксистките научни школи. Интересът към него се поддържа до към края на 60-те години и след това рязко спада. По същество през последните 20 години се повтаря в неизменен вид концепцията, обоснована през 40-те и 50-те години от редица изследователи, най-видният от които е

С. Л. Рубинщайн. Смята се, че тази концепция е безспорно и окончателно марксистко решение на главния философски въпрос на психологията. Тя има основополагащо, парадигмално значение.

Детерминизът се интерпретира като учение за всеобщата закономерна връзка, за причинната обусловеност на всички явления (1), в това число и на психичната дейност, общуване и взаимодействие на хората, определяни от начина на живот и променящи се заедно с него (2). Човешкото съзнание се разглежда като обусловено от общественото битие и има обществено-исторически характер (3).

Принципът за детерминизма обяснява всички форми на връзки, в т. ч. и причинно-следствените, при това обхваща всички без изключение психически явления и фактори, които им влияят (4).

Всяко явление има своето обективно основание и материална причина, като детерминациията в неограничната, органичната природа, психичната дейност и обществения живот е от различен тип (5).

По отношение на човешката психика се прилага идеята за открояването на външните обстоятелства на детерминиращите фактори, изследване на: „...вътрешната среда, на която тези детерминанти въздействат да се определи характерът и да се разкрият механизмите на вътрешно влияние на възприемането на външните въздействия, да се разкрият механизмите на избирателност в психичната дейност, да се покаже как става превръщането на външното във вътрешно и как вътрешното реално изпълнява тази своя функция, явявайки се, образно казано, призмата, през която външните въздействия се преучувват“ (6).

Външните условия (обществен живот, политическа организация и т.н.) действат чрез вътрешните морални установки на човека, на личността. Детерминациията се извършва чрез мотивацията, чрез ценностите.

Отношението вътрешно-външно се решава по различен начин в психологията, но концепцията на С. Л. Рубинщайн има огромен етичен смисъл. Той се заключава в подчертаването на ролята на вътрешния момент, на самоопределението — нееднозначното подчинение на външното (7), съпротивляемост и избирателност по отношение на външните въздействия или просто приспособяване към тях (8).

Общите социални условия на живот се индивидуализират от различните хора (9). В този смисъл принципът на детерминизма обединява решението на проблемите за субективното, взаимовръзката на съзнание и дейност, на индивидуално и обществено (10).

Около въпроса за връзката на съзнание и дейност се разгръщат главните методологически изследвания през 30—50-те години, в хода на които С. Л. Рубинщайн коригира своите разбирания и от външно съотношение на два обособени члена достига до идеята за тяхното единство и взаимобусловеност — дейността на човека формира неговото съзнание, а то, осъществявайки регулация на човешката дейност, е условие за адекватното ѝ изпълнение (11).

Изложените дотук в тезисна форма главни положения на принципа за детерминизма в психологията са действителна методологическа ценност. Същевременно класическото разбиране страда от съществени непълноти. То се прилага почти изключително само по отношение на личността, на отделния индивид, носител на съзнание и субект на дейност. Ще посочим само някои от най-характерните публикации в този план: трудовете на С. Л. Рубинщайн (12),

Е. В. Шорохова (13), В. Г. Асеев (14), Л. И. Анциферова (15), В. Н. Кудрявцев (16), К. К. Платонов, Г. Г. Голубев (17), някои речници и учебници (18) и др.

Принципът на детерминизма не се прилага изобщо или се прилага в не-пълноценен вид по отношение на човешките обединения — групи и колективи. В този аспект едва ли може да се твърди убедително, че социалната психология е методологически и методически пълноценна. Ще илюстрираме това становище с пример от изследванията на груповата сплотеност.

Проблемът за груповата сплотеност е централният проблем на психологията на групата и колектива, носител на основната концептуална тежест. Единството на групата и аналогът му — сплотеността, е основна вътрегрупова цел и процес, мярка за качеството на групата, параметър за оценка на развитието, показател за възможностите и виталността на групата като социално реализираща се, критерий за ефективност.

В исторически аспект изследванията на сплотеността се зараждат в по-натйната схема на теорията за полето на К. Левин, който за пръв път разглежда груповото поведение като социален обмен и поставя основите на теорията за груповата динамика.

Още през 40-те години последователят на Левин Л. Фестингер провежда първите крупни изследвания и дава базовото и най-разпространено и до днес определение на сплотеността: „сумата от всички сили, действащи на членовете на групата и задържащи ги в нея“ (19). По същество всички следващи проучвания са посветени на разкриването на произхода, насочеността и динамиката на тези сили. По този начин основният тезис на Фестингер става почти общоприет в психологията.

В школата на Фестингер груповата сплотеност се свързва с два основни параметра — привлекателност на групата и непривлекателност на алтернативното членство, които методически се интерпретират твърде разнообразно.

Друг подход в рамките на традиционната социална психология е свързан с работите на Т. Нюкомб и неговите последователи. Те разработват понятието „групово съгласие“ (консенсус) като сходство на позициите на членовете на групата по отношение на някого или нещо (20). Според Нюкомб сплотеността се характеризира със сходни ориентации към значими обекти и ценности. Консенсусът се разглежда като групов начин на живот на основата на общо съгласие. Той е акт и процес на постигане на съгласие по подвод на съвместното съществуване на основата на нагласата за конформизъм, тълкуван като начин на живот и поведение съобразно със социалните условия и отношения, в които човек се намира (21). Нарузването на консенсуса води до дезинтеграция на групата, до деструктурализация (22).

Последователите на фройдизма в социалната психология поставят в основата на груповата сплотеност понятието „идентификация“ — емоционално разтваряне на индивида в групата, отъждествяване с лидера-идеал, подчиняване на индивидуалното поведение на груповото.

Един от класическите подходи в съвременната западна психология е подходът на Я. Морено. Основното в концепцията му е представянето на груповите феномени като функция на междуличностните отношения на симпатия и антипатия. Сплотеността се свързва с такова равнище на развитие на междуличностните взаимоотношения, когато в тях е висок процентът на изборите, основани на взаимна симпатия.

Интеракционистка теория за груповата сплотеност с много широко раз-

пространение разработва Р. Мертън. Той разглежда групата като система за нормативен контрол (23) (общо с теорията на Дж. Хоманс), а груповата сплотеност съответно като целево и нормативно единство на групата. Тя е резултат от възприемането на нормите и ценностите от членовете на групата, които норми и ценности се определят от носителя на авторитет (лидера), заложени са имплицитно в отношенията между членовете и регулират актуалното поведение чрез изпълнението на ролите (24).

Теория за груповата сплотеност разработва и М. Дойч (25). Тя се разглежда като целево единство на групата, водещо до кооперация, която е социологическата, и до сплотеност — психологическата страна на процеса. В основата на вътрегруповите процеси се поставя съвместната дейност. Под „кооперация“ се разбира социалното взаимодействие на хората на основата на обща работа. Приемането на общата групова цел води до взаимна зависимост и до кооперативна ориентация — обединяване към груповата цел, коалиция, съюз (26).

Характерна за американската психология е и теорията за синтализата (поведение на групата). То се дели на интрагрупово и интергрупово, от които първото е същността на груповата динамика (в т.ч. и на сплотеността), а второто — осигурява груповата цел (27).

В разбириятията на западните социолози и психолози, влагани в понятието сплотеност, могат да се открият всички характерни черти на западната социална психология — практицизъм, ярко изразен приложен характер, методологически и методически плурализъм и от там липса на обединяваща методология и методически слабости. Още по-съществено е, че груповата сплотеност се обяснява предимно като емоционално състояние на групата. Груповите процеси се пренасят в областта на микросредата. Груповата сплотеност пряко или непряко се тълкува като психично единство на индивидите в групата, като емоционална или психическа общност, лишена от социален заряд, като феномен, подчиняващ се на законите на психиката и изследван с тясно психологически методи.

На практика груповият подход е заменен от индивидуалния. Търсят се само най-близките причини за социалното поведение на хората. Групата се разбира формално като място за съвместно присъствие на хората. Няма опити за проникване зад пределите на групата, където индивидът непосредствено черпи своите норми и ценности в съдържателните характеристики на обществените отношения.

Пряко следствие от доминирането на индивидуалния подход е откъснатостта на групата и груповата сплотеност от обществените отношения и специфичният абстрактно-формален аисторизъм.

В западната социална психология групата рядко се разглежда като субект на дейността, тъй като непосредствено контактните аспекти на съвместната дейност, нейният предметен характер и съдържание са детерминирани от системата на обществени отношения, а акт това се прави, дейността се представя в изследванията като обмен на поведенчески актове (в абстрактен вид), като активност, насочена към обща цел, suma на индивидуалните поведения и т.н.

За пръв път в марксистката психология проблемите на груповата сплотеност бяха поставени на теоретично и експериментално изследване през 60-те години, но особено голям брой подобни изследвания бяха проведени през втората половина на 70-те години, когато се появи и наложи концепцията на

А. В. Петровски за колектива. И досега обаче липсва цялостно решение на въпроса и за общоприета теория за груповата сплотеност не може да се говори.

Едно от направленията в изследването на груповата сплотеност, което условно може да се нарече социометрическо, под влияние на идеите на Я. Морено интерпретира сплотеността изключително като вътрегрупов феномен на основата на взаимните симпатии и антипатии. Този подход е широко разпространен във всички социалистически страни, в т. ч. и у нас. Като слабост на това направление може да се посочи, че не само системата на вътрегрупова активност, но и самото междуличностно общуване не може да бъде сведено до чисто емоционален контакт. Затова и анализът се осъществява на тясно психологическа основа.

През последните 15 години (след 1973 г.) особена популярност придоби теорията за дейностното опосредстване на междуличностните отношения в групата на А. В. Петровски, централен момент в която е теорията за сплотовността.

Под „сплотеност“ се разбира определен процес на развитие на вътрегруповите връзки, съответстващи на развитието на груповата дейност. Трите слоя на взаимоотношенията са свързани с три равнища на сплотеност, всяко следващо по-високо от предходното: емоционална взаимност; съгласуваност на функционално-ролевите очаквания, ценостно-ориентационно единство; предметно-целево единство и колективистична идентификация, адекватност на възлаганата отговорност (28).

С появата на концепцията на А. В. Петровски беше решен един от най-важните въпроси от теорията на колектива — този за природата на единството му. Същевременно съществуват редица теоретически и методически различия между отделните автори — последователи на Петровски, и трудно може да се намери подход, който да не предизвика критични забележки.

Един от най-последователните и продуктивни автори, работещи съвместно с Петровски, е В. В. Шпалински, който за пръв път разработи идеята за груповата сплотеност като ценностно-ориентационно единство на групата. Според него най-динамичната част от структурата на личността, това са социално обусловените ѝ особености — насоченост, мотиви, установки, ценностни ориентации. Те регулират поведението на личността в групата и по съпадението им може да се съди за сплотеността.

Сплотеността се измерва от Шпалински като средноаритметично на коефициентите на корелация на индивидуалния и груповите еталонни редове, получени при рейтинг на чертите на лидера на групата (29), което е една методическа постановка, спорна по своята същност и водеща до десоциализация и стремеж за изследване на сплотеността въобще, откъсната от обществената специфика на групата.

По подобен начин се изследва сплотеността като сближение на юерархии-те на целите (К. Е. Данилин, Н. К. Карабин, П. А. Просецов), на интересите (Е. Н. Арличенкова), на нормите (Т. В. Слепова, А. А. Леонтиев), на мотивите (Е. И. Тимощук) и т. н. Спонтанното сближение на посочените стра-ни на психичния живот в групата като резултат от съвместната дейност и комуникацията служи за довод, че дейността ѝ е социално санкционирана (30), извод, направен в изкуствена, нагласена ситуация, който обръща социал-ния детерминизъм на опълки, който не е обоснован по никакъв друг начин ос-вен чрез забележката на Петровски: „... целите, задачите, ценностите, в крайна сметка се почерпват от обществения живот“ (31).

Абстрактната постановка на изследователската задача — търсене на общност на някои елементи на психичния живот на групата без конкретен анализ на съдържанието на тази общност, може да се открие в трудовете на Ю. Л. Неймер, С. А. Будаси, Р. С. Вайсман, М. А. Туревски, Р. С. Немов, Н. И. Обозов, Х. Хибш, М. Форверг, Е. И. Головаха, Л. И. Умански, Р. Х. Шакуров, А. И. Донцов и редица други автори.

Важен въпрос на марксистката социална психология е реализацията на принципите за детерминизма и за съвместната групова дейност като групообразуващ фактор. Проблем остава реализацията им, тъй като и досега липсва концепция за групова сплотеност, в която те да се прилагат напълно и последователно. Най-често груповата дейност се разглежда като абстрактен феномен, слабо внимание се отделя на механизма на детерминизма, почти не е изследван централният „ядрен“ слой от взаимоотношенията в групата, в който се реализира на практика връзката с макросредата и който придава качествено своеобразие на груповата дейност.

Човек участва в дейността на обществото посредством включването си в реални социални групи, конкретният вид и съдържанието на дейността на които се определят от ролята и мястото на тези групи. Групата се явява проводник на идеи, цели, установки, норми и ценности, съществуващи в обществото и поради това дейността ѝ никога не е самоцелна, а е детерминирана.

Детерминирането на особеностите на груповата ситуация се определя от това, че няма такава универсална група, в рамките на която да може да се решат всички въпроси на разширеното материално и духовно възпроизводство. По тази причина се налага необходимостта от взаимосвързаност в общественото производство, взаимодействие, координация. Затова и дейността на всяка група е изначално детерминирана от потребностите на социума и се изразява в нейната предметност. Същевременно детерминизът не е краен — групата реализира значителна свобода особено в сферите, отдалечени пряко от основната ѝ дейност.

Единството на групата и аналогът му — сплотеността, е този комплексен показател, който осигурява еднообразна насоченост на груповото действие и възпроизвъдство на груповата дейност. В хода на тази дейност става възпроизвъдство на потребности и на свързани с тях цели, което води до адекватност на насочеността и до непрекъснатост на дейността. При това потребностите и целите като основно съдържание на груповата ситуация са предварително определени от обществото и могат да варират само в точни граници.

Съдържанието на единството на групата се превръща във въпрос на въпросите за теорията на малката група. Обикновено той се решава едностранчиво, на основата на увлечението в търсенето на единствена област на това единство, най-важна за интрагруповите процеси. Цялостният анализ на сплотеността би трябвало да включва предметно-целево, потребностно, установъчно, мотивационно, стилово единство, както и единно отношение към средствата и резултатите от съвместната дейност.

Основен групообразуващ фактор е съвместната дейност, затова в групата доминират процесите на координация на тази дейност. Деловите взаимоотношения, т. е. взаимоотношенията, възникващи във и по отношение на груповата дейност са водещи и определящи състоянието на вътрегруповите процеси. От равнището на координация на групата в съвместната дей-

ност зависи ефективността на тази дейност. По своята същност деловите взаимоотношения са висши тип взаимоотношения в групата.

Анализът на вътрегруповите феномени е невъзможен без анализ на поширокия социален контекст на групата. За да се обясни вътрегруповата проблематика, трябва да се излезе извън рамките на групата и самата тя да се разглежда като детерминирана от обществото, което представлява разширение на обхвата на принципа за детерминизма, прилаган обикновено само по отношение на личността.

Инвариантът на деловите взаимоотношения в групата произтича от функциите ѝ и се изразява в институционализирането на тези отношения във фиксиран (в длъжностни инструкции, заповеди, наредждания и др.) или нефиксиран (вербален) вид. Така че координацията на съвместната дейност, която е същността на деловите взаимоотношения, е зададена предварително и отвън. Основата на деловите взаимоотношения във всички групи в емоционален и поведенчески аспект е една, но в съдържателен е различна.

Структурата на дейностите на групата обикновено е твърде разклонена и това прави изследването на сплотеността в условията на всички дейности изключително трудна за реализация задача. Затова може да се въведе понятието *группово ценна сплотеност* като сплотеност по отношение на основната групова дейност, свързана със съществуването на групата и с основните ѝ цели. За повечето спонтанно възникващи групи и за почти всички външно (формално) организирани групи това е трудовата дейност. По такъв начин изследването на групово ценната сплотеност се превръща в изследване на общество ценната им сплотеност, която за външно организиранны групи се отчита по съответствието на обществения инвариант, а за спонтанно възникнали — още и по съответствието на социалната характеристика на групата на обществените изисквания.

Сплотеността на групата е интегрален показател за състоянието ѝ, характеризиращ свойството ѝ да съхранява своята цялостност и обществено санкционирана качествена определеност, проявяваща се под формата на когнитивно, емоционално и поведенческо съответствие на вътрегруповите процеси на обществения им инвариант.

Процесът на сплотяване протича на различни равнища на детерминираност от съвместната дейност, както и във всички видове и типове дейности в групата, но определяща и обществено ценна е сплотеността в съвместната общественополезна трудова дейност.

Чрез изложения подход към проблемите на груповата сплотеност, който по същество е системен, се преодоляват някои от съществуващите трудности в теорията и практиката. Особено перспективно е въвеждането на понятието „обществен инвариант“, тъй като чрез него се решава най-важният въпрос на сплотеността, следователно и на теорията за групата и колектива — намирането на външен критерий за оценка на вътрегруповите процеси, а оттам и на ефективността на групата. Като следствие от това се преодолява и психологизъмът, свойствен за почти всички изследвания на груповата сплотеност, включително и за теорията на А. В. Петровски, подчертава се и се извежда на преден план връзката с обществото, решава се основната методологична трудност — приложението на принципа за детерминизма.

ЛИТЕРАТУРА

1. Философски въпроси на психологията, Сборник статии. С., 1969. 2. Пирьов, Г., Л. Десев. Кратък речник по психология. С., 1981; Обща психология. Под ред. на А. В. Петровски, С., 1976, с. 84; Социальная психология. Под ред. А. В. Петровского, М., 1987, 12. 3. Социальная психология, под ред. А. В. Петровского, М., 1987, 84—85. 4. Категории марксистской диалектики. Под ред. М. М. Розенталя и Г. М. Штракса. М., 1957, с. 101. 5. Психологический словарь. М., 1983, с. 87. 6. Шорорхова, Е. В. Принцип детерминизма в психологии.—В: Методологические и теоретические проблемы психологии. М., 1969, 30—31. 7. Рубинщейн, С. Л. Проблемы общей психологии. М., 1976, с. 288. 8. Рубинщейн, С. Л. Цит. съч., с. 378. 9. Рубинщейн, С. Л. Принципы и пути развития психологии. М., 1959, 53, 10. Абдульханова-Славская, К. А. Методологический аспект проблемы субъективного.—В: Методологические и теоретические проблемы психологии. М., 1969, 338. 11. Рубинщейн, С. Л. Принципы . . . , с. 248—251. 12. Рубинщейн, С. Л. Принципы . . . , с. 251 и др.; Проблемы . . . , с. 65 и др.; Битие и сознание, М., 1957, с. 10 и др. 13. Шорорхова, Е. В. Цит. съч.; Предговор към „Рубинщайн, С. Л. Проблемы“ 14. Асеев, В. Г. О диалектике детерминации психического развития.—В: Принцип развития в психологии. М., 1978, 21—38. 15. Анциферова, Л. И. Принцип связи психики и деятельности и методологии психологии.—В: Методологические и теоретические проблемы психологии. М., 1969, 57—118. 16. Кудрявцев, В. Н. Причинность в криминологии. М., 1968, 19—20 и сл. 17. Платонов, К. К., Г. Г. Голубев. Психология. М., 1977, 18. Общая психология. Под ред. на А. В. Петровски, С., 1976, 24; Социальная психология. Под ред. А. В. Петровского, М., 1987, 12—14; Пирьов, Г., Л. Десев. Цит. съч.; Психологический словарь, М., 1983 и др. 19. Group Dynamics. New York, 1968, p. 92, 152—164; Deutsch, M., R. M. Krauss. Theories in social psychology. New York, London, 1965, p. 55. 20. Newcomb, T. M. Social psychology. T. P. et. New York, 1968, 21. Виго, А. Vocabulaire pratique des sciences sociales, E. O., Paris, 1964, 62—64. 22. Пак там. 23. Merton, R. K. Social Theory and Social Structure. New York, 1968, 37. 24. Пак там, 369—394. 25. Deutsch, M. The effect of cooperation and Competition upon group process. In: Group Dynamics, New York, 1968, p. 461—463; Deutsch, M., R. M. Krauss. Theories in social psychology. New York, 1965. 26. Deutsch, M., R. M. Krause, I. b. . . , p. 215. 27. Mead, E., F. Mead. Man among men. An Introduction to Sociology, New York, 1973, p. 234. Петровский, Ал. В. Вопросы истории и теории психологии. М., 1984. 29. Шаплинский, В. В. Влияние референтных групп на развитие личности учащихся. — Сов. педагогика, 1975, № 4. 30. Петровский, А. В. Вопросы . . . , 167—168. 31. Пак там, 163.

DETERMINISM AND GROUP COHESION

I. Ivanov

The principle of determinism as a basic one in psychology is considered in its classic interpretation, which was imposed and prevailed almost invariable during the last 20—30 years. It is almost exclusively related to and is not used generally, being applied only incompletely to human societies. This point of view is illustrated with examples of studies on the problem of cohesion which is a central one in the psychology of groups and collectives. Such studies have been performed in different years and from different points of view. An approach for studying group cohesion on the basis of the social invariant of group values is defended which gives a solution of the main methodological difficulty — the application of the deterministic principles.

ВРЪЗКА НА ЛИЧНОСТОВАТА ТИПОЛОГИЯ С РЕХАБИЛИТАЦИОННИТЕ ПРОЦЕСИ ПРИ АЛКОХОЛНО БОЛНИ ПАЦИЕНТИ

М. АЛЕКСАНДРОВА, Д. БЪРКАШКА, Ю. ВЕЛЧЕВА

В последните десетилетия в литературата се коментира активно въпросът за личностовата характеристика на зависимите от алкохол и лекарствени вещества пациенти. Дори се стигна до описание на т. н. наркоманна личност с генетична предиспозиция към зависимост (Г. М. Ентин, 1979). Други автори пък считат, че зависимостта се определя предимно психологично и зависи от редица личностови параметри и качества (Бояджиева, М. и сътр. 1983; И. В. Стрельчук, 1973; Ег. Edwards, M. Graut, 1980). Най-общо на основата на много личностови изследвания се прави основно разграничение в типологията на характера между алкохолни и наркомани болни. Счита се, че сред алкохолните пациенти преобладават невротичните личности, а наркоманите зависимости са предимно с акцентуирани и психопатни характерови структури. (Т. Станкушев и сътр., 1982). Т. Вавог и сътр. (1985) се опитват на основата на това разграничение да намерят по-адекватни форми за реабилитация.

Несъмнено е, че ефективността на реабилитационните процеси е тясно свързана с личностовата структура на пациентите — тяхната възможност да разберат, да приемат и да реализират промяната в поведението и вредните привички. Но тъй като, въпреки посочените преходи и степени на невротичност и акцент, това разделение е твърде общо и схематично, ние се опитахме на основата на клиничния опит и с помощта на някои психологични изследвания да направим една малко по-конкретна личностова класификация и в двете групи. Изследванията с Айзенк за невротичността, на Розенцвайг за фрустрация, на Бекман и Рихтер за социален резонанс и др. определено показват изявени невротични черти при алкохолни болни. Но в техните поведенчески реакции и специално сред други болни в клинични условия те се проявяват различно. Установяват се два крайни типа реакции с много преходи между тях — невротично зависим и невротично агресивен тип. При първите винаги е налице по-изявена тревожност и несигурност, изразено чувство за вина и зависимост от доминиращите фактори: болница, персонал, лекар. Те оформят така да се каже дисциплинарната клинична популация и са податливи на внушение и ръководство. Вторите са „трудната“, създаваща напрежение група. При тях преобладават фрустационни механизми с екстрапунитивни тенденции. Те са недоволни, неподчиняли, протестни, агресивни. Предимно сред тях генерират нарушенията на режима и междуличностните конфликти. За тях се говори и в описанията на други автори (Rootman J., J. Moser, 1985).

Понастоящем наркоманни болните в нашата страна, както и почти в целия свят са предимно младежки и девойки, които започват своята „практика“ в най-ранните преходи на съзряване и пубертета. Ние нямаме впечатление и не считаме, че всички млади хора, които злоупотребяват с лекарства и наркотични вещества, са без изключение психопатни личности. Преди всичко те са все още твърде млади и като изключим някои екстремни патологични характерови девиации, все още нямат трайно оформлен личностов профил и характер. Считаме, че е по-добре при тях да говорим за отклонения в поведението (девиация) и акцент, а не за психопатия. Такова е мнението и на дру-

ти автори" (Ив. Темков, 1980; Ritson E. B., 1985). Но и при тях съществуват подтипове на генералното поведение. Една значителна част от тях използват всяка аудитория, включително и клиниката за компенсация на ма-лоцентностните си изживявания. Те играят ролята на независими, адаптиращи се към всяка ситуация „герои“. Подчиняват се на реда с небрежна благосклонност, но, общо взето, са по-лесни за ръководство. Те са от компенсационно-самоутвърждаваща се тип. Другите са предимно от протестно-агресивната разновидност, която представлява крайно трудна за ръководене и лечение група.

Ние изследвахме 30 алкохолно болни мъже със съкратения вариант на Айзенк, чрез който се опитахме да разкрием както тенденцията екстраверзия-интроверзия, така и невротичните характеристики на пациентите. Към този психологичен тест беше прибавен кратък въпросник за отношението на болните към техния алкохолен проблем и справянето с него. Изследваните 30 мъже са във възрастова граница от 22—61 г., по образование се подреждат, както следва: с начално образование — 1, основно — 11, средно — 15, полувишце и висше — 3. От тях женени са 15, неженени — 7 и разведени — 8. Групата включва болни с изразени алкохолни проблеми, от които около 1/2 показват известна личностова промяна от алкохолен тип.

Установихме, че отношението интроверти-екстраверти е 22:8. Този резултат е интересен, защото показва, че въпреки очакванията сред тази група алкохолно болни преобладават интровертирани личности, което не се подкрепя от някои други изследователи (Walsh, D., 1988). Алкохолизът по данни на екстензивни проучвания се срещат както сред невротични личности, така и сред девиантни личностови структури, а също и в нормални популяции. Причините за влизането в алкохолния навик според повечето автори са психологични и са тясно свързани с някои поведенчески стереотипи и индивидуални особености.

От всичките 22 интровертирани личности невротични тенденции се разкриват при 14 души, което прави около 64%, т. е. и тук се появява своеобразна връзка между интроверзията и невротичността. В екстравертирани групи от 8 души невротичните тенденции се разкриват в около 50% от случаите, което показва, че екстравертирелите личности имат по-слабо изразена тенденция към развитие на невротичност.

От направената анкета, която има за цел да разкрие отношението на болния към алкохолния проблем и справянето с него, се установиха също интересни данни. Около 70% от всички болни не търсят активно лекарска помощ. От тях близо 72% са интроверти, а около 29% са екстраверти. За разлика обаче от генералната негативна тенденция към контакти с медицинските служби, по-голяма част от болните, които вече са попадали в лечебни заведения, активно търсят връзка с лекаря, като основната необходимост е установяване на психотерапевтичен контакт, а не необходимост от лекарства. Това се потвърждава косвено от високия процент на положителни отговори на въпроса: „Споделяте ли личните си преживявания с лекаря?“

От този анализ може косвено да се направи извод, че пациентите и от тази група проявяват характерните за алкохолно ангажирани отричане на алкохолния проблем и избягване на стигматизацията чрез търсене на помощ в специализирани здравни заведения.

На основата на тези наблюдения може да се направи следното

ОБОЩЕНИЕ

1. Изследването с теста на Айзенк за екстраверзия-интроверзия показва, че преобладават интровертирани личности в групата. 2. Интроверзията е доминантно свързана с невротичните тенденции. 3. Като логично следствие на тази личностова характеристика е налице отричане на проблема и избягване на контакт с лечебни заведения по принцип, но търсение на психологична и психотерапевтична връзка с лекаря при осъществен контакт, т.е. болните имат нужда от помощ, но не я търсят сами.

Какъв трябва да бъде нашият терапевтичен и рехабилитационен подход към тези психологически разновидности?

D. Walsh (1988) счита, че не само рехабилитацията, но дори и профилактиката на тези състояния изисква съобразяване с личностовите особености на отделните индивиди и човешки групи. Според нас бихме могли да разграничим поне два основни типа на подход съобразно описаните от нас личностови разновидности в алкохолната и наркоманната група:

1. *Либерално-стимулиращ подход*. Главната му цел е да създаде релаксация и успокояване както на невротичната тревога у алкохолно болните, така и на фрустрационното напрежение при наркомана. Средствата му са предимно освобождаване от прикрития страх, смекчаване на чувството за вина, стимулиране на наличните личностови и поведенчески резерви.

2. *Авторитетно-стимулиращ подход*. Той се отнася до протестните и неподчиняещи болни и от двете групи. Както агресивните наркомани, така и конфликтните алкохолици се нуждаят от по-твърдо ръководство — авторитетно, а не авторитарно, което означава дори поставяне на лекаря в зависимост от болните, но с „желязна ръка в кадифена ръкавица“. Това е стар и известен подход в класическата педагогика с много добри резултати в учебните заведения.

Очевидно е, че при съобразяване с основните личностови характеристики на пациентите и рехабилитационния психотерапевтичен подход трябва да бъде различен и адекватен. Тъй като интровертирани личности имат висок потенциал на напрежение и тревожност, целта на рехабилитацията трябва да бъде снижение на това напрежение и релаксация, която ще позволи както контактът, така и процесът на рехабилитация да бъде по-успешен. Фактът, че те избягват контакт с лекарите и болничните служби, показва, че тези служби не са организирани по начин, който да носи удовлетворение на пациентите. Дори само в организационно отношение биха могли да се избегнат погрешни и неправилни форми на подход към алкохолно болните, например: отделяне на алкохолните служби от общите психиатрични болници, създаване на клубове извън болничните заведения, създаване на социални терапевтични общества, даване на възможност за избор на лекаря от страна на пациентите и пр. Така ще се избегне не само стигматизацията и личната неудовлетвореност на всеки пациент, но ще се създаде възможност за обхващане на рискови групи, които са в началото на своя алкохолен проблем и ще се реализира ефективен рехабилитационен и превентивен подход.

ЛИТЕРАТУРА

1. Бояджиева, М., Д. Иерохам и сътр. Съвр. мед., 1983, 3, 130. 2. Ейтин, Г. М., Лечение алкохолизма., М., Медицина, 1979, 156—166. 3. Станкушев, Т. и сътр., Бюл. на НИИПН, 1982, 23—27. 4. Стрелчук, И. В., М., Медицина, 1973, 13—18. 5. Темков, И. в. Съвр. мед., 31, 1980, 9, 464—474. 6. В. б. о. г. Т. е. т. а. Alcohol related problems in the primary care setting: early intervention strategies, Brit. J.

Addiction, 1985. 7. Edwards, G., M. Graut, Alcoholism, Treatment and education, London, Groom Helm, 1980. 8. Ritsos, E. B., Community-response to Alcohol-related Problems, WHO, 1985, 81. 9. Rootman, J., J. Moser. Alcohol problems and appropriate responses, Geneva WHO, 1985. 10. Walsh, D. Prevention of alcohol-related problems, 1988.

PSYCHOLOGY OF PERSONALITY AND THE REHABILITATION PROCESSES IN DIPSOMANIC PATIENTS

M. Alexandrova, D. Burkashka, Yu. Velcheva

The short version of Eysenck Personality Test was administered to 30 dipsomanic patients (men) in order to reveal their trait characteristics for extraversion/introversion and neuroticism. A short questionnaire was also applied in addition for investigation of the attitude of the patients toward their alcoholic problem and the coping with it. Recommendations are given for treatment of such patients.

Педагогическа и възрастова психология

РОЛЯ НА СУГЕСТИЯТА И НА СУГЕСТОПЕДИЧНОТО ОБУЧЕНИЕ ЗА ИНТЕНЗИФИКАЦИЯТА НА УЧЕБНО-ВЪЗПИТАТЕЛНИЯ ПРОЦЕС

ЛЮБЕН ДЕСЕВ

Една от тенденциите на развитието на съвременната педагогическа психология е все по-пълното отчитане и оползотворяване действието на осъзнаваните и неосъзнаваните психически фактори при обучението в тяхното неизривно единство. Редица конкретни експериментални изследвания и техни обобщения потвърждават наличието на такова единство (вж. например 2; 8; 9) и необходимостта от съблюдаването му като педагогически принцип.

Съзнаваните и несъзнаваните психически явления се откриват у хората в продължение на целия им живот. Дори мисленето, което понякога неправилно се отъждествява със съзнанието, предполага единодействието на споменатите две категории психически фактори. Не случайно творческото мислене се определя като съвкупност от осъзнавани и неосъзнавани познавателни процеси, които дават възможност да се открият „непонятни отношения“, да се решават нерешени задачи и проблеми (по-подробно вж. б и 1, с. 97).

Сугестиията или внушението е реално съществуващ фактор в ежедневното общуване и взаимовлияние между хората. От гледище на физиологията на

* В основата на настоящата статия е доклад, изнесен от автора на Международната конференция по сугестопедия в австрийския град Залцбург (26–28 октомври 1990 година).

висшата нервна дейност то е „най-опростен типичен условен рефлекс“ (И. П. Павлов) и защитен механизъм срещу нервно-психически претоварвания, пренапрежение и преумора. Има място във всички исторически епохи, а не само на ниски стадии в развитието на човешката цивилизация, както смята Цветко Петков (3).

Използването на съзнаваните и несъзнаваните сугестивни фактори в педагогическата практика е първостепенна предпоставка за интензификация на учебно-възпитателния процес. В нашия динамичен век решаването на проблемите на интензификацията в обществения живот въобще и в областта на образоването по-специално е важна и актуална задача.

Благодарение на интензификацията е възможно максимално оползотворяване както на резултатите от прогреса на науката и техниката, така и на резервите на човешкия мозък. Биогенетичната природа на мозъка включва гигантски потенциал — възможност да приема и преработва около милион милиарда единици информация. С тази фантастична лична пластичност на всеки човек е свързан практически неограниченият му простор за културно развитие, което обаче зависи изключително от обучението и възпитанието в найширок смисъл на думата.

Съвременният човек е готов на една по-напрегната дейност и използване на собствените си резерви, към което проявява и явна склонност. Мнозинството хора не обичат, подумите на канадския биолог Х. Селие, както липсата на стрес, така и излишъка от него. За препоръчване е оптимално (комфортно) равнище на стреса, за да няма страдание от дистрес, предизвикан от липса на работа или пък прекомерно голямо натоварване. Именно такова равнище на стреса, което е психологическо основание за интензификация на учебно-възпитателния процес, се осигурява при прилаганата у нас и в други страни експериментална система на сугестопедично обучение.¹

От психолого-педагогическо гледище интензификацията е процес на нарушаване темпа на психическата дейност на учител и ученици по посока на увеличаване напрежението на техните сили и способности с оглед постигане на максимален възпитателно-образователен ефект при икономия на време и средства. Във връзка с това е необходимо да кажем още следното:

— става дума за увеличаване напрежението на психическата дейност, силите и способностите и на учители, и на ученици, което изисква нарушаване на традиционния темп на протичане на психическите им процеси;

— допуска се делово, операционално и творческо напрежение, но не и чисто емоционално, междуличностно напрежение в сферата на човешките отношения;

— осигурява се ритмично редуване на методически правилно дозирано и контролирано напрежение и релаксация — отпускане, „освобождаване“, разслабване (при средно по сила положително емоционално възбуждане във фаза на умора подкорието се активизира и зарежда мозъчната кора с енергия, тонизира я и довежда до възникване готовност за ново делово напрежение);

— съдържателно-хуманистичният подход към интензификацията означава, че тя служи на хармоничното развитие на личността, на подготовката на учениците за самостоятелна и творческа работа и развитие у тях на положителни черти на характера — трудолюбие, деловитост, оперативност, дисциплинираност, пестеливост и др. п.;

¹ Създадена е под ръководството на психотерапевта ст.н.с. I степен, д-р на медицинските науки Георги Лозанов.

— въпросът е не за абсолютно и вечно съхранение на човешкия капацитет, енергия, сила, а за насочването им в правилна посока, оползотворяването им, по-икономично тяхно използване и усъвършенстване за постигане на прогресивни социално и личностно значими цели.

За решаване задачите на интензификацията благоприятства единството на двета сугестопедични подхода — глобален и хъдожествен, което е съществена предпоставка за психохигиенно обучение и възпитание и за използване на всички психически (съзнавани и несъзнавани) сили в учебния процес.

Ролята на сугестията и на сугестопедичното обучение за интензификацията на учебно-възпитателния процес се разкрива в три главни аспекти: а) личностно-мотивационен, б) когнитивно-кreatивен и в) психолого-педагогически.

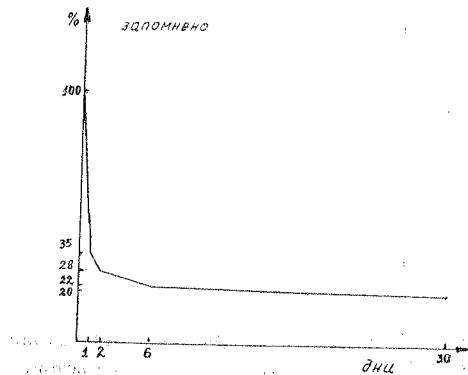
а) Сугестопедичното обучение благоприятства за решаване задачите на интензификацията преди всичко в личностно-мотивационен план. Преднамерено и непреднамерено създаваната ведра социално-психическа атмосфера в учебните групи и класове е добра почва за възникване на положителни мотиви за учене. Съгласно Д. Н. Уздадзе (7) при внушението се подлага на не-посредствено влияние не дейността на человека, а неговата личност, която се видоизменя така, че възниква стремеж — готовност (психическа установка) за реализиране на определено поведение. И при осъществяването на поведението субектът реализира собствена психическа установка, а не чужда заповед.

Връзката между интензификация и мотивация е взаимна. От една страна, положително насочената мотивация на поведение е първостепенна предпоставка за интензификация на учебно-възпитателния процес, а от друга — интензификацията сама благоприятства развитието на такава мотивация.

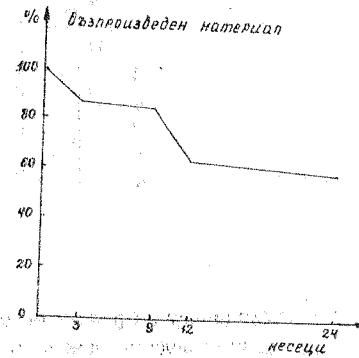
б) В когнитивно-керативен аспект заслужава внимание ролята на сугестията и на сугестопедичното обучение за интензификацията на познавателните психически процеси, чрез които се осъществява възприемане, разбиране и осмисляне на учебния материал, неговото запаметяване и творческото му използване в практиката. За интензификацията на сетивното познание и единството между него и абстрактно-логическото познание допринася твърде много богатото и най-разнообразно онагледяване и съчетаването на словото с нагледността, при което знанието се извлича в процеса на наблюдението. В този контекст е уместно да отбележим и положителната роля на участието на повече анализатори в познавателния процес при сугестопедичното обучение, което повишава продуктивността на паметта. Известно е, че при слухова, зрителна и комбинирано поднесена информация се запомня съответно 10—15%, 25—50% и 65% от нея.

Особено ярко изпъква ролята на сугестията за интензификацията и за повишаване ефективността на запаметяването. Ако съпоставим две сходни криви на запомняне (съответно на забравяне) при обикновени условия — емпирична крива на запомнянето по данни на Х. Ебингхаус (1885 г.) и крива на запомнянето по данни на И. П. Раченко (4, с. 153) приблизително век покъсно — с графиката по данни на Г. Лозанов (2, с. 306—307, 309), се установява по-голяма трайност на паметта при сугестопедични условия, при които значителен по обем материал не се забравя според закономерностите, отразени в известната криза на Ебингхаус (фиг. 1 и 2).

Ако според закономерностите на забравянето, установени от Ебингхаус, забравянето на срички е логаритмична функция на времето, по данни от експерименталните изследвания на Г. Лозанов забравянето след сугестопедично обучение е линейна функция на времето. Това заключение се потвърждава от специални проучвания на курсисти, призовани втори път не на нов курс,

Фиг. 1. Крива на запомнянето.

Фиг. 2. Възпроизведен материал

а за отсрочена проверка на запазеното в паметта в различно време след приключване обучението им, без да знаят защо са извикани. Резултатите от подобни проверки са нагледно представени на табл. 1.

Таблица 1
Трайност на паметта на учащите се след сугестопедично обучение

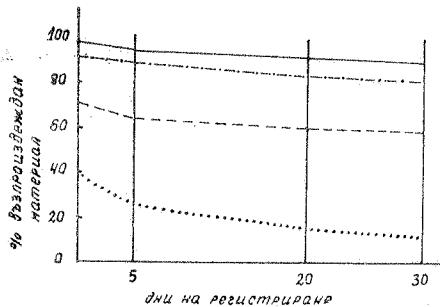
Изследвани лица	% възпроизведен материал		Интервал между непосредствена и отсрочена проверка (в месеци)	Брой на изследваните, които между двете проверки не са преговаряли материала
	непосредствена проверка	отсрочена проверка		
24	92,6	82,4	до 5	20
30	95,6	87,4	от 8 до 16	13
3	97,7	50,4	22	3

Специфичната форма на кривата на запомняне при сугестопедични условия показва: първо, по-бавно и относително равномерно протичане процеса на забравяне и второ, висока степен на запомняне и голяма трайност на запомняването — след около 2 години завършили сугестопедичен курс помнят над 50% от сугестопедично подаден материал.

На основата на анализа на данни от експериментални изследвания, при които прилага собствен хинди-тест, Г. Лозанов (2, с. 314—315) стига до извода, че сугестопедичното обучение освобождава скрити психически резер-

ви и благоприятно влияе върху мобилизирането на паметовите възможности на учащите се и при извънсугестопедично запаметяване.

Подобни резултати постигат и съветски изследователи (вж. 8), които използват релаксонедия, внушавани установки, емоционална оцветеност на думите и други прийоми за рационализиране методиката на обучение, глав-

Фиг. 3. Продуктивност на релаксонедичните занятия, провеждани при различни условия
 — % възпроизведени лексични единици (отделни думи), възприети в състояние на бодърстване
 - - - - - % възпроизведени лексични единици, възприети в състояние на релаксация по програма „Изолирани думи“
 - - - - - % възпроизведени лексични единици (словосъчетания с експресивна оцветеност) възприети в състояние на релаксация
 - - - - - % възпроизведени лексични единици (словосъчетания с експресивна оцветеност), възприети в състояние на релаксация на музикален фон

но по чужди езици. При това особено силно е влиянието на сугестивните фактори в състояние на релаксация на музикален фон (фиг. 3).

в) От гледище на педагогическата психология специален интерес представляват и факторите личност на учителя и стил на педагогическо ръководство, стимулираща педагогическа оценка и педагогически такт, диференциран и индивидуален подход към учениците, здрав социално-психически климат и ведра психическа атмосфера във учебната група или в училищния клас. От позициите на хуманистичния подход към интензификацията най-висока оценка заслужава демократичният стил на педагогическо ръководство, при който се осигурява активност и включеност на всеки ученик в учебния процес и се формират достатъчно силни и стабилни положителни мотиви за учение и социално поведение. Този стил е с явни предимства пред останалите — авторитарен, либерален, смесен и др.

В заключение е необходимо да изтъкнем, че сугестията и сугестопедичното обучение са надежден път за интензификация на учебно-възпитателния процес. В организацията и ръководството на този процес са единакво вредни двете крайности: недостатъчно напрежение или въобще липса на напрежение, трудности, противоречия, чието преодоляване е източник за развитие, и прекомерно голямо напрежение, свръхнапрежение, свързано с отрицателни следствия — преумора на ученици и учители, увеличаване на нервните, психическите, сърдечносъдовите им разстройства и страдания. Следователно перспектива в живота им такова сугестопедично обучение, което осигурява полезна, нормална, хуманна интензификация на учебно-възпитателния процес и е насочено към хармонично развитие на човешката личност.

ЛИТЕРАТУРА

1. Десев, Л. Педагогическа психология. II. Психология на обучението. С., 1986.
2. Лозанов, Г. Сугестология. С., 1971. 3. Петков, Цв. Внушение и обществен живот. С., 1948. 4. Раченков, И. П. НОТ учителя. М., 1982. 5. Селие, Х. Стрес без дистрес. Превод от английски език В. Цветков. С., 1982. 6. Тихомиров, О. К. Психология мышления. М., 1984. 7. Узандзе, Д. Н. Психологические исследования. М., 1966. 8. Шварц, И. Е. Внушение в педагогическом процессе (Учебное пособие для спецкурса). Пермь, 1971. 9. Шварц, И. Е. Взаимосвязи осознаваемых и неосознаваемых компонентов психики в педагогическом процессе.—Советская педагогика, 1980, 7, 84—90.

THE ROLE OF SUGGESTION AND SUGGESTOPAEDIC TRAINING IN INTENSIFYING THE EDUCATIONAL PROCESS

L. Desev

The intensification of the training process interferes with the rate of psychic activity of teachers and pupils, leading to an increased strain of their forces and abilities to achieve maximum learning effect and to save time and resources. Three major aspects of the role of suggestion and suggestopaedia in intensifying the training process are revealed: personality-motivational, cognitive-creative and psychologo-pedagogical aspects. Only a suggestopaedic training, which is able to ensure a normal, useful and humane intensification and is aimed at a harmonious development of personality, has a good perspective in life.

ЦЕННОСТНИ ОРИЕНТАЦИИ И СОЦИАЛЕН СТАТУС В ГОРНА УЧИЛИЩНА ВЪЗРАСТ

ИГЛИКА ПАРОВА

Ценностните ориентации (ЦО) са едно от централните личностни образования, които отразяват съзнателното и комплексно отношение на личността към заобикалящата я действителност. По същество те представляват система от ценостни отношения, формирани у конкретната личност в реалния процес на нейния живот и дейност.

Характерът на социалнопсихологическия климат в групите, в които е включена личността, или ценостните ориентации в групата оказват голямо влияние върху изграждането на ценостна система у учениците в горна училищна възраст. Това е социалната страна на проблема. Чисто личностната страна зависи в голяма степен от способността на субекта да се освободи от детските си идентификации.

При изучаването на проблема за ЦО условно могат да се наблюдават два подхода: в единия случай основен предмет на изследване стават механизмите на формиране у човека на една или друга система от ценности (Б. С. Круглов, Г. Е. Залеский), а в другия — съдържанието на тази система, нейната иерархическа структура и функции (В. Н. Ядов).

Именно съдържателната страна на ЦО представлява интерес за нас, тъй като тя е критерият, по който ще съдим за зрелостта на учениците от горна училищна възраст.

Изхождайки от факта, че у всеки съществува определена система от ценности, в която ценностите се надстройват в определена йерархическа взаимозависимост, трябва да се отчита и степента на сформираност на йерархическата структура, както и конкретните ценности, влизащи в нея.

Интериоризацията на ценностите е свързана и се обуславя от потребностите на тази възраст, както и от способността на личността да отдели от множеството явления тези, които представляват някаква ценност за нея. Анализъл на съдържателната страна на ЦО показва в каква степен те съответстват на общественоприетите еталони и доколко те са адекватни на целите на възпитание.

Вторият параметър, а именно йерархията на ценностите, дава възможност да се определи общата насоченост на личността.

Постановката, от която тръгваме, е, че ценостната система на учениците от горна училищна възраст е в процес на изграждане и все още не може да се говори за устойчиво сформиране ценостна система у юношите и девойките. За проверката на това положение ще изхождаме от посочените по-горе два параметра: съдържанието на ЦО и тяхната структура.

Изграждането на определена структура от ценности се обуславя от условията на съществуване, от семейството и най-вече от обществените ценности, които в една или друга степен рефлектират върху юношите под формата на групови норми и ценности. В този смисъл интересно е да се проследи връзката между ЦО на личността и нейния социален статус.

МЕТОДИКА

Изследването беше проведено в 9 ЕСПУ „Г. Кирков“ — София, и в него бяха включени ученици от IX, X и XI клас, както следва: IX клас — 67 ученици, X клас — 69 ученици, XI клас — 65 ученици или общо 201 юноши и девойки. Половата диференциация е следната: за IX клас — 42 момичета и 25 момчета, за X клас — 39 момичета и 30 момчета, за XI клас — 46 момичета и 19 момчета. В настоящото изследване бе използвана методиката на М. Рокич, която включва набор от петнадесет ценности, актуални за съвременния човек. Всяко от изследваните лица трябва да оцени по 5-бална система всяка една от ценностите от гледна точка на нейната значимост за него. Преди всичко се определя степента на сформираност на йерархическата структура на ЦО. Показател, характеризиращ този параметър, е вариативността на оценките.

За разкриване съдържателната страна на ценостната система на учениците бе зададен въпросът: „Кои са трите най-ценни неща в живота.“ Отговорите се подлагат на контент-анализ. Със същата извадка бе проведено и социометрично изследване. Имайки предвид особеностите на възрастта и това, че водеща през този период е учебната дейност, като социометричен критерий бе използван въпросът: „Ако класът Ви случайно бъде разформирован, с кого бихте искали да останете в един клас?“

Така получените данни от ценостния въпросник и социометричната анкета се подлагат на корелационен анализ.

АНАЛИЗ НА РЕЗУЛТАТИТЕ

Резултатите от изследването дават възможност да се представи йерархическата структура на ценностите, характерни за цялата съвкупност.

В общата йерархия доминира ценността „здраве и жизненост“, която

получава най-висок бал (4,84). От оставащите ценности за цялата извадка висок бал има и „приятелството“ (4,81). В основната група от ценности, определящи ориентацията на ученика, влизат и „свободата на личността“ (4,79), „семейно щастие“ (4,49), „стремеж за усъвършенстване и лична изява“ (4,42), „борба за демокрация“ (4,39), „непримирамо отношение към недостатъците и несправедливостта“ (4,33).

Средно положение в йерархията заема голяма група ценности, които са значими за личността, но са второстепенни за момента. Това са „творческият принос в работата“ (4,26), „уважение и признание от страна на другите“ (4,17), „национална сигурност“ (4,03), „профессионална кариера“ (3,8), „материално благополучие“ (3,79). Последни в структурата на ЦО влизат „славата“ (2,91), „обществено положение“ (2,89) и „лек и безгрижен живот“ (2,79). Това означава, че за учениците тези ценности не са актуални за момента. Ако трябва на основата на тези данни да съставим ценностно-ориентиран портрет на ученика от горна училищна възраст, то той би изглеждал така:

За человека най-важни са приятелството и свободата при условие обаче, че той е здрав и жизнен. От голямо значение е да има сплотено семейство, където би могъл да намери любов и разбиране. Всеки трябва да се стреми към самоусъвършенстване и на тази основа да реализира своите възможности. За тази цел е необходимо да живее в демократична страна, където са създадени еднакви условия за развитие. В този смисъл човек трябва да се бори за демокрация и да бъде непримирам спрямо недостатъците и несправедливостта. Творческият принос в работата му осигурява уважение и признание от страна на другите. Националната сигурност е гаранция за свобода, но за момента тя не е застрашена. За мен от голямо значение са професионалната кариера и материалното благополучие, но засега съм на втори план, тъй като съм ученик, а материално съм обезначен от родителите ми. Общественото положение и славата още не са актуални за мен. Лекият и безгрижен живот не е за предпочтение, ако съм решил да постигна нещо.

Разбира се, това е само условен портрет, съставен на основата на средностатистически данни.

Интересно е да се проследи йерархията на ценностите по класове и пол (табл. 1).

В IX клас, общо взето, по-горе описаната схема се запазва. По отношение на първата група изключение прави ценността „борба за демокрация“, а по отношение на третата — „лек и безгрижен живот“, които заемат по-предна позиция в общата йерархия.

В X клас на първо място се явява вече „приятелството“ (4,86), което е напълно обяснимо, имайки предвид особеностите на този възрастов период. По-нататък следват „здраве и жизненост“ (4,81), „свобода на личността“ (4,78), „семейно щастие“ (4,56), „стремеж за самоусъвършенстване и лична изява“ (4,36) и т. н.

В XI клас йерархията на ценностите търпи известна корекция в сравнение с по-долните класове. Има се предвид фактът, че най-висок бал има ценността „свобода“ (4,87). Това положение по всяка вероятност се обуславя от социално политическата обстановка в страната, а така също и от това, че учениците завършват и този проблем е актуален за тях. По-нататък следват ценностите, „здраве и жизненост“ (4,85), „приятелството“ (4,76), „стремеж за самоусъвършенстване и лична изява“ (4,6), „борба за демокрация“ (4,44), „творческият принос в работата“ (4,4) и т. н.

Последната група ценности се при покрива с общата картина, която бе описана по-горе за ученика от горна училищна възраст.

Забелязва се тенденцията за доминиране в първата група на ценности, насочени към вътрешни обекти (здраве, свобода, стремеж за самоусъвършенстване). От гледна точка на средностатистическите величини съществува оп-

Разпределение на учащите се в зависимост от класа и половите различия (х)

Класове	категории	IX клас		X клас		XI клас	
		юн.	дев.	юн.	дев.	юн.	дев.
1. Здраве и жизненост		5	4,8	4,83	4,79	4,87	4,83
2. Стремеж за самоусъвършенстване и лична изява		4,32	4,33	4,33	4,35	4,67	4,56
3. Уважението и признанието от страна на другите		4,16	4,35	4,1	4,3	3,68	4,17
4. Материалното благополучие		3,96	3,93	3,7	3,55	4	3,63
5. Славата		3,24	2,83	2,86	2,76	3,31	2,86
6. Семейното щастие		4,6	4,57	4,53	4,58	4,36	4,34
7. Приятелството		4,92	4,76	4,83	4,89	4,78	4,76
8. Общественото положение (властта)		3,04	2,03	3,03	2,51	3,1	2,93
9. Националната сигурност		4,32	4,14	4,13	3,74	3,68	4,1
10. Лекият и безгрижен живот		3,28	2,83	2,43	2,64	2,94	2,8
11. Професионална кариера		3,38	3,69	3,73	3,74	4,00	3,89
12. Творческият принос в работата		4,00	4,07	4,33	4,35	4,36	4,41
13. Свободата на личността		4,84	4,69	4,66	4,87	4,89	4,86
14. Непримиримото отношение към недостатъците и несправедливостта		4,2	4,28	4,26	4,38	4,26	4,47
15. Борбата за демокрация		4,44	4,38	4,36	4,33	4,36	4,47

ределена диференциация в зависимост от пола и класа, но тя не е съществена.

В IX клас първата група ценности, които са значими за учениците, е еднаква и при двата пола. Несъществени са различията във втората група, където ценността „национална сигурност“ минава по-напред в йерархическата структура на юношите, а на нейно място при девойките е ценността „уважение и признание от страна на другите“.

В X клас положението е аналогично с тази разлика, че при девойките ценността „непримиримо отношение към недостатъците и несправедливостта“ има по-висок бал в сравнение с момчетата, което може да се обясни с тяхната по-висока сензитивност. Затова пък ценностите „борба за демокрация“ и „материално благополучие“ са по-значими за юношите от X и XI клас, отколкото за момичетата.

Откъм съдържателната страна на ЦО се наблюдава голямо богатство. Забелязва се тенденция към отделяне на ценности от близък порядък — „любов“ и „приятелство“ — „семейно щастие“ и „лично щастие“. Това е свързано с обогатяването на емоционалния свят на юношата.

Водещ мотив на поведението на юношеската възраст е желанието за утвърждаване в колективата на върстниците, за завоюване на авторитет, уважение и внимание от страна на другите.

Постоянната преоценка на ценностите е закономерен резултат от взаимодействието на човека със света, преди всичко с членовете на групите, в които е включена личността, при което взаимодействие се актуализират едини ценности и „девалвират“ други.

Анализът на резултатите от социометричното изследване дава възможност да се оформят пет групи в зависимост от техните социометрични индекси: лица-аутсайдери в групата, лица със слаб, среден, добър и много добър социометричен статус.

За много добре приетите ученици в групата първостепенно значение има „приятелството“. По всяка вероятност това е и причината те да бъдат предпочетени от по-голям брой съученици. След това следват ценностите „свобода“ (4,89), „борба за демокрация“ (4,87), „здраве“ (4,86), „семейно щастие“ (4,75), „непримирамо отношение към недостатъците и несправедливостта“ (4,75) и т. н. Високите стойности за ценностите „свобода“ и „борба за демокрация“ говорят за обществено-политическата ангажираност на вниманието на учащите се към събитията, които стават у нас в момента.

Статусната йерархия на учениците с добър статус също започва с ценността „приятелство“ (4,95), „здраве“ (4,81), „свобода“ (4,63) и т. н.

В следващите три групи ценността „приятелство“ е също една от значимите ценности, въпреки че в йерархическата им структура се подрежда след „здраве“ и „свобода“. Такова е положението при групите със среден и слаб социометричен статус. На последно място в статусната йерархия са ценностите „профессионална кариера“, „материално благополучие“, „обществено положение“, „слава“, „лек и безгрижен живот“.

При аутсайдерите, т.е. лицата със социометричен статус от 0—0,05%, разположението на ценностите в йерархическата структура е следното: „здраве“ (4,89), „семейно щастие“ (4,82), „свобода“ (4,8), „приятелство“ (4,46), „борба за демокрация“ (4,41), „стремеж към самоусъвършенстване“ (4,38) и т. н.

Съдържанието на ЦО на последните три групи се отличава от другите две с максимално висока ориентация към съхранение на свое здраве и запазване на лична свобода и едва след това наличието на добри приятели. По отношение на ценностите, получили нисък средностатистически бал („обществено положение“, „слава“, „лек и безгрижен живот“), няма голямо разминаване и в нейните групи. Сравнително стабилна позиция в йерархията на ценностите запазват „стремежът към усъвършенстване и лична изява“ и „непримирамо отношение към недостатъците и несправедливостта“. Относително висок ранг и в петте групи имат ценностите „борба за демокрация“ и „семейно щастие“.

Сравнителният анализ на резултатите очертава определена посока на промяна в ценностната структура на учениците от горна училищна възраст в зависимост от техния социален статус. Значителна корелационна зависимост съществува между ценността „приятелство“ и другия параметър в изследването — социометричен статус (за IX клас $r=0,504$, за X клас $r=-0,526$ и за XI клас $r=0,514$). Умерена е зависимостта между ценностите „здраве и жизненост“: за IX клас $r=0,338$, за X клас $r=0,377$, за XI клас $r=0,326$); „стремеж към самоусъвършенстване и лична изява“ ($r=0,421$ за IX клас, $r=0,313$ за X клас и $r=0,304$ за XI клас) „материално благополучие“ ($r=0,416$ за IX клас), от една страна, и статуса в групата, от друга.

Отрицателна корелационна зависимост съществува между вече посочените параметър и ценностите: „слава“, „семейно щастие“, „обществено положение“, „лек и безгрижен живот“). Слабо влияние върху позицията на личността в групата оказват „творческият принос в работата“ ($r=0,258$ за IX клас, $r=0,189$ за X клас и $r=0,1$ за XI клас), „свобода на личността“ ($r=-0,258$ за IX клас, $r=0,210$ за X клас и $r=0,197$ за XI клас), „непримиримо отношение към недостатъците и несправедливостта“ ($r=0,250$ за IX клас, $r=0,274$ за X клас и $r=0,178$ за XI клас) и „борба за демокрация“ ($r=0,227$ за IX клас, $r=0,178$ за X клас и $r=0,216$ за XI клас).

В юношеската възраст ценостната система в най-голяма степен отразява влиянието на обществените ценности, на ценностите на първичните социални групи. В степента, в която личността усвоява груповите ценности, се определя и нейното по-добро положение в групата.

ИЗВОДИ:

На основата на емпиричните данни за взаимовръзката между ценостните ориентации и социален статус при учениците от горна училищна възраст могат да се направят някои обобщения. На първо място, вариативността на оценките при б-балната система на оценяване на ценностите говори за формиран у тях определен механизъм на диференциация. Това е показател за високата степен на сформираност на йерархическата структура на ЦО. На второ място, през този възрастов период съществува вече относително устойчива система от ЦО. На трето място, по-високият статус на ученика в групата се определя от степента, в която той приема груповите норми и ценности.

ЛИТЕРАТУРА

1. Аидреева, Г. М. Социальная психология, М., 1980 г.
2. Кон, И. Психология на средношколца, С., 1985 г.
3. Ядов, В. А. О диспозиционной регуляции социального поведения личности. — В кн. Методологические проблемы социальной психологии, М., 1971 г.

ДИНАМИКА НА ПРЕТЕНЦИИТЕ НА УЧАЩИТЕ В УЧЕБНО-ПРОФЕСИОНАЛНАТА ДЕЙНОСТ

РУМЯНА ДАВИДКОВА

Психологическите изследвания, които са посветени на проблема за претенциите, са многобройни и разнопосочни.

За първи път този изследователски проблем, макар и разглеждан едностранично, от гледна точка на количествено-динамичната му страна, се поставя в изследването на Ф. Хопе (10). Авторът определя понятието „равнище на претенции“ като конкретен феномен, предполагащ наличие на цел с определено равнище на трудност. Поставяйки изследваните лица в ситуация на избор на цели с различно равнище на трудност и проследявайки техните реакции в зависимост от постигнатия успех или неуспех в предходното изпълнение, Хопе стига до извода, че изменението на равнището на претенции е отделяне на частни цели от една обща цел, каквато е изискването на експеримента.

В по-новите изследвания, посветени на равнището на претенции, се разкриват конкретните механизми на изменение на претенциите и целеполагането.

Б. Братус посочва, че в основата на това изменение стои конфликтът между реалните и идеалните цели на субекта на дейността. От умението своевременно да се разделят конкретните (временните) цели от идеалната (крайната) цел зависи не само „рационалната тактика и стратегия на целеполагането“, но и „зрелостта, уравновесеността на личността“ (2, 123). Регулативните функции на претенциите в дейността и поведението на личността се осъществяват и чрез участието им във всеки мотивационен процес „независимо от основния мотив или потребност, на чиято основа се извършва неговото разгръщане“ (5, 107). „Мотивационната“ роля на претенциите се определя не само от мястото, което те заемат в мотивационния процес, но и от връзката и зависимостта им от основния мотив (6, 9, 4). Анализирали цеообразуването като функция на мотивите, Э. Телегина и Т. Волкова установяват, че „значимостта на мотивацията се проявява както в повишаване равнището на претенции на изследваните, така и в динамиката на изменение на това равнище под влияние на предшестващите го успехи и неуспехи“ (9, 19).

Участието на претенциите в регуляцията на поведението се подчертава и от онези негови изследователи, които ги разглеждат като личностна характеристика. За Л. Божкович равнището на претенции се явява най-важно об разуздание на личността, то подбужда активността на субекта, с него е свързана неговата самооценка и този сложен афективен живот, който е способен да определи не само поведението на човека, но и формирането на много особености на неговия характер (1, 101).

Важното място на претенциите в сложната и юрархизирана структура на личността и участието им в личностната регулация на дейността налага изследването на тяхното равнище и динамика в такава важна за учащите се дейност, каквато е учебно-профессионалната дейност, осъществявана в различни типове училища — ЕСПУ и СПТУ.

Настоящата работа има за цел проучване на общите и специфичните закономерности на динамиката на претенциите на учащите от ЕСПУ и СПТУ, овладяващи една и съща специалност — оператори на металорежещи машини.

Хипотезата на изследването е, че типът училище обуславя различие в равнището и динамиката на претенциите.

Очаква се изменение на претенциите по посока на тяхното завицаване и динамика в съответствието между претенциите и реалните възможности на учащите се за тяхното осъществяване, появя на по-високи, но и по-реалистични претенции.

Равнището на претенции се определя от трудността на избрраната от индивида цел (задача), за реализирането на която той се счита способен. Динамиката на претенциите в изследването се проследява не само като преминаване от избор на цел (задача) с определено равнище на трудност към следващ избор, но и като изменение на претенциите във времеви план.

МЕТОДИКА

Обект на изследване са 218 ученици от ЕСПУ и 218 ученици от III курс от СПТУ. Изследването с посочените лица се провежда на два етапа: I етап на изследване — месец ноември-декември 1988 г. (II степен на ЕСПУ и съответно в началото на III курс за учениците от СПТУ) и II етап на изследване — месец април-юни 1989 г. (III степен на ЕСПУ и съответно края

на III курс за учениците от СПТУ). Поради отпадане, преместване или други причини изследваните лица при повторното изследване са 183 от ЕСПУ и 209 от СПТУ.

Равнището на претенции и неговата динамика се изследват с помощта на методиката на Ф. Хоне, при която изследваните лица се поставят в ситуация на избор на цел (задача) с определено равнище на трудност (вж. 7).

Показателите, по които се оценяват равнището и динамиката на претенциите, са следните:

- I. Показатели за оценка на РП.*
 1. Начално РП — равнище на трудност на първия избор.
 2. Средно РП — средно равнище на трудност на изборите (средна аритметична величина).
 3. Средно равнище на постижения (среден успех) — средна аритметична величина на успешните избори.

II. Показатели за оценка динамиката на претенциите:

1. Величина на целевото несъответствие — сумата от абсолютните разлики между избраните и постигнатите цели (между броя точки, за които изследваният претендира и действително получения брой точки).
2. Величина на изменение на претенциите — сумата от абсолютните разлики между равнищата на трудност на избраните цели в два последователни избора.
3. Величина на неадекватно изменение на претенциите — сумата от абсолютните разлики между равнищата на трудност на избраните цели при неадекватни избори — избор на по-висока цел след неуспех и на по-лека цел след успех.

Резултатите от изследването са обработени статистически с помощта на еднофакторен дисперсионен анализ и вариационен анализ, включващ двата основни статистически показателя — средна аритметична величина и средно квадратично отклонение; приложен е t-критерият на Стюдънт.

АНАЛИЗ НА РЕЗУЛТАТИТЕ

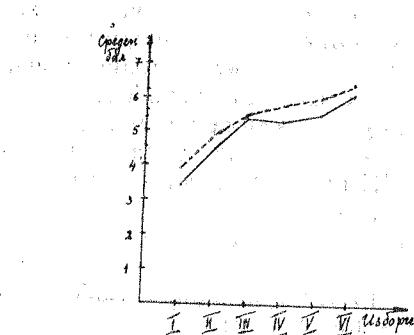
Равнището на трудност на първия избор показва началното РП у изследваните лица. Началното РП изразява отношението на индивида към своите възможности и умения в дадената сфера на дейност, в случая учебно-профессионалната дейност и се определя в голяма степен от самооценката на личността. То разкрива доколко изследваният счита себе си за силен, среден или слаб в тази дейност.

Резултатите от изследването показват, че началното РП за лицата от ЕСПУ и СПТУ е устойчиво и се характеризира с равнище на трудност над средното ниво ($R_{P_1} > 3$). Въпреки че не съществуват статистически значими различия между средните стойности на началното РП през I и II етап на изследване, се забелязва тенденцията на повишаване на началното РП и при учащите се от ЕСПУ, и при учащите се от СПТУ. Даниите от изследването сочат, че началното РП на лицата от СПТУ е значително по-високо от това на изследваните от ЕСПУ както през I етап на изследване ($t=2,105$; $p < 0,05$), така и през II етап ($t=2,869$; $p < 0,01$). Следователно изследваните лица от СПТУ оценяват по-високо своите възможности в учебно-профессиона-

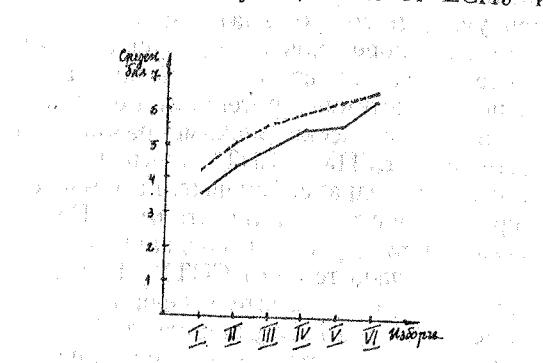
* РП — равнище на претенции

налната дейност и се насочват в първия си избор към цели с по-високо равнище на трудност в сравнение с изследваните от ЕСПУ.

Не се установява динамика (изменение) и по отношение на средното РП на изследваните лица за такъв кратък период. Средното РП е устойчиво и сравнително високо ($R_{cp} > 5$), което показва, че учащите се от ЕСПУ и

Фиг. 1. Динамика на претенциите през I етап
— ЕСПУ, - - СПТУ

Фиг. 2. Динамика на претенциите през втория етап
— ЕСПУ, - - СПТУ

СПТУ се ориентират към избора на по-трудни цели (задачи). Учащите се от СПТУ показват обаче значително по-високо средно РП от тези от ЕСПУ, като през I етап $t=2,515$; $p<0,05$, а през II етап $t=3,618$; $p<0,001$.

Преминаването от избор на цел (задача) с определено равнище на трудност към следващ избор очертава определена динамика в претенциите на учащите. От фиг. 1 и 2 се вижда, че изменението на РП е по посока на неговото повишаване от първия към последния избор с изключение на лица от ЕСПУ (I етап на изследването), при които е налице понижаване на РП при четвъртия избор в сравнение с РП от третия избор (фиг. 1). В динамиката на РП се забелязват и някои особености. Докато изменението на РП на учащите се от СПТУ се характеризира с равномерно и постепенно повишаване при всеки следващ избор, то при изменението на РП на изследваните от ЕСПУ се забелязва неустойчивост и колебание — след рязкото му повишаване при първите избори следва понижаване или запазване на почти същото РП и отново рязкото му повишаване в последния избор. Това показва, че учащите се от СПТУ са по-уверени в своите сили и възможности в сравнение с учащите от ЕСПУ.

В изследването се установява, че РП на учащите се от СПТУ се изменя в по-тесни граници, отколкото РП на учащите от ЕСПУ. Тази особеност в динамиката на РП е отражение на демонстрираното от учащите от СПТУ значимо по-високо начално РП от това на учащите от ЕСПУ и липсата на различия в равнищата на техните претенции в последния избор.

От анализа на резултатите по III показател (средно равнище на постижения) се вижда, че средното РП е значително по-високо от действителните възможности на изследваните лица както от ЕСПУ, така и от СПТУ. Средното РП на учащите се от ЕСПУ и СПТУ може да се определи не само като устойчиво и високо, но и като неадекватно в сравнение с реалните възможности на учащите се в учебно-профессионалната им дейност, осъществявана

в ЕСПУ и СПТУ. Налице е тенденцията на изменение на средните постижения на изследваните лица в положителна посока, като за ЕСПУ различията в постиженията между двете изследвания са значими при $t=3,917$; $p<0,001$, а за СПТУ при $t=4,107$; $p<0,001$. Чрез посочения устойчив характер на средното РП и установената динамика в средното равнище на постижения при учащите се и от двета типа училища се потвърждава оази част от хипотезата, според която се допуска динамика в съответствието между претенциите и реалните възможности на учащите се за тяхното реализиране, появяна по-реалистични претенции. Резултатите от изследването показват липсата на статистически значими различия в средните постижения между учащите се от ЕСПУ и СПТУ, както през I етап на изследване, така и през II етап на изследване. Значително по-високото РП при изследваните от СПТУ в сравнение с това на лицата от ЕСПУ и липсата на различия в средните постижения между тези изследвани лица показва, че по-неадекватни са претенциите на учащите се от СПТУ. Този извод се потвърждава и от анализа на резултатите по показателя величина на целевото несъответствие. Забелязва се, че както при изследваните от ЕСПУ, така и при лицата от СПТУ е налице тенденция на съществено намаляване на целевото несъответствие при повторното изследване, като за ЕСПУ $t=5,18$; $p<0,001$, а за СПТУ $t=3,627$; $p<0,001$. Но докато различията в целевото несъответствие между учащите от ЕСПУ и СПТУ през I етап са несъществени, то учащите от ЕСПУ показват значително по-ниска величина на целево несъответствие от учащите се от СПТУ през II етап на изследване — $t=1,99$; $p<0,05$.

По отношение на динамичните показатели — величина на изменение на претенциите и величина на неадекватното изменение на претенциите — типът училище не оказва значимо влияние. Забелязват се съществени различия между средните стойности на величината на изменение на претенциите само при учащите се от СПТУ. При повторното изследване е налице значително намаляване на величината на изменение на претенциите — $t=3,704$; $p<0,001$, което се вижда и от графиката на изменение на РП. По отношение на неадекватното изменение на претенциите не се забелязват съществени различия нито във времеви план, нито между изследваните от двета типа училища.

Относно динамиката на претенциите на учащите от ЕСПУ и СПТУ могат да бъдат направени следните

ИЗВОДИ:

1. РП е устойчива характеристика на личността. Не се установява динамика както при началното РП, така и при средното РП. Учащите от СПТУ демонстрират значително по-високо начално и средно РП от учащите от ЕСПУ.

2. РП се характеризира с динамика, която се изразява в повишаването му от първия към последния избор на частни цели. РП на изследваните лица от СПТУ се изменя в по-тесни граници, отколкото РП на лицата от ЕСПУ.

3. Динамика съществува по отношение на средните постижения на учащите от двета типа училища. При повторното изследване се установяват значително по-високи средни постижения.

4. И при лицата от двета типа училища е налице тенденцията на изменение на величината на целевото несъответствие по посока на нейното значимо намаляване. Учащите се от СПТУ имат значително по-голяма стойност

на целево несъответствие в сравнение с учащите от ЕСПУ, което потвърждава извода за по-неадекватното им РП.

5. Типът училище не оказва влияние върху равнището на средните постижения: величината на изменение на претенциите и величината на неадекватното изменение на претенциите.

Прчините за високите и неадекватните претенции на учащите и от два та типа училища трябва да се търсят в съществуващите несъвършенства както в системата на училищното и професионалното ориентиране, така и в системата на учебно-професионалната подготовка в ЕСПУ и СПТУ.

Данните от анкетата, проведена с учащите се от ЕСПУ и СПТУ по време на тяхната производствена практика, показват, че по собствено желание са постъпили в СПТУ 61,03% от изследваните и 45% — в ЕСПУ. Но над половината от избрали тази професия — 52,31% от СПТУ и 54,32% от ЕСПУ не са имали достатъчна информация за професията, която ще усвояват. Не по-малък е процентът на учащите се с непълна информация или с почти никаква информация за изучаваната професия, попаднали случайно или по други причини в паралелките по машиностроение. Недостатъчна е била информацията за изучаваната професия на почти половината от тези изследвани лица — 55,42% от СПТУ и 51,52% от ЕСПУ и не са имали никаква предварителна информация за професията, която ще усвояват (36,15% от СПТУ и 39,99% от ЕСПУ).

Една немалка част от анкетираните лица считат, че техните способности и възможности напълно отговарят на изискванията на професията — 46,91% от СПТУ и 33,15% от ЕСПУ, а 24,41% от СПТУ и 36,46% от ЕСПУ са на мнение, че имат много по-големи възможности за изява. Може да се приеме, че високото РП отразява техните потенциални възможности за усвояване на професията, без тези възможности да са реализирани в тяхната пълнота при съществуващите условия на учебно-професионалната им подготовка. Останалите 29,58% от СПТУ и 30,39% от ЕСПУ смятат, че не могат да достигнат до това, което изисква професията. Именно тези учащи вероятно са направили неподходящ избор или са попаднали по нежелание в съответното УПК по машиностроение при ЕСПУ и СПТУ по машиностроене.

За да се приведат претенциите на учащите се в съответствие с техните възможности е необходимо или тяхното снижаване до равнището на възможностите, или развиване и издигане на възможностите до равнището на претенциите.

И тъй като изследваните лица показват високо и устойчиво равнище на претенции, то остава да се търсят ефективни форми и начини за подобряване на учебно-професионалната им подготовка. Ценни в това отношение могат да бъдат и посочените изисквания, подредени по степен на значимост, които учащите се считат, че са особено необходими за тяхната ефективна учебно-професионална подготовка:

в СПТУ

- работа със съвременна техника и усвояване на нови технологии
- достатъчна материално-техническа база
- емоционална привлекателност на труда

в ЕСПУ

- емоционална привлекателност на труда
- съответствие между образователната подготовка и изискванията на професията
- добри взаимоотношения с наставниците

Съобразяването на организацията и съдържанието на учебно-профессионалната подготовка в ЕСПУ и СПТУ с тези изисквания може да я превърне в действително ефективна форма за подготовка и пълноценна реализация на младите хора.

ЛИТЕРАТУРА

1. Божович, Л. Личность и ее формирование в детском возрасте, М., 1968.
2. Братусь, Б. С. О механизмах целеполагания, ВП, 1977, № 2. 3. Братусь, Б. С. Психологические особенности уровня притязаний выбора целей при психопатиях, Журнал невропатол. и психиатрии им. С. С. Корсакова, 1976, № 12. 4. Божинова, Р. Мотивация и индивидуална динамика на равнището на претенции. — В: Психология на личността, колектива и труда. 5. Божинова, Р. Претенциите и тяхната роля в социалното поведение. — В: Нашият начин на живот, науч., ред. Минчо Драганов, С., 1978. 6. Головина, Л. М. Ситуация выбора задач после успеха-неуспеха как модель изучения процесса целеобразования. 7. Даидкова, Р. Влияние на личностната тревожност и характерът на ситуацията върху равнището на претенции и неговата динамика. Психология, 1990, № 6. 8. Пасадаинов, И. Равнището на аспирациите като психологическа характеристика на личността. Психология, 1978, 2. 9. Телегина, Э., Т. Волкова. Целеобразование и мотивационно-эмоциональная регуляция деятельности. — В: Психологические механизмы целеобразования, М., 1977. 10. Норре, F. Über Erfolg und Mißerfolg. Psychologische Forschung, 1930, Bd 14.

DYNAMICS OF APPREHENSION LEVEL OF PUPILS IN THEIR PROFESSIONAL TRAINING ACTIVITY

R. Davidkova

The effect of the type of school upon the apprehension level and dynamics in pupils is studied. The results obtained show the stable character of initial and middle apprehension level of the subjects from the two types of school studied. The analysis revealed also that middle apprehension level is significantly higher than the real possibilities of the pupils in both the unified secondary polytechnical school and in the secondary polytechnical school. The findings are of interest not only for the academic and professional trainint of the pupils, but for their full-value realization, as well.

Трудова психология

ОСОБЕНОСТИ НА ВЪЗПРОИЗВЕЖДАНЕТО НА ВИЗУАЛНАТА И НА СЛУХОВАТА ИНФОРМАЦИЯ ОТ КРАТКОВРЕМЕННАТА ПАМЕТ НА ПОДРАСТВАЩИ В ХОДА НА УЧЕБНИЯ ПРОЦЕС

ЮРИЙ БАЛИЧЕВ

Група изследователи (1, 2, 3, 4, 5, 6), проучвайки запаметяването на нова информация, са стигнали до извода, че в процеса на запаметяването на новия материал се извършва трикратна преработка на информацията. В предложения от тях модел усвояваният материал е подложен на преработка

в три блока. Според горепосочените автори в първия блок, който представлява сензорен регистър, всички дразнители се отразяват в цялата съвкупност на техните признания, достъпни за сензорна система. За този вид на отразяване са характерни голям обем и къси срокове на съхранение на паметови следи. По мнението на горепосочените автори, отразяването в сензорния регистър съществува не повече от 0,5 секунди, след това част от информацията постъпва във втория блок, наречен кратковременна памет. В този блок информацията се преработва до такава степен, че човек може да оперира с нея за определено време. Частта на информация от втория блок в резултат на обработка постъпва в трети блок, наречен дълговременна памет (нейронно поле на мозъка). Ако в кратковременната памет материалът се запазва само десетки секунди, то в дълговременната памет той се съхранява за неограничено време.

От изследванията на Д. Е. Мюлер (7) е известно, че след усвояване на новия материал човекът не може да си спомни предишния материал, който е бил еднократно възприет. Това означава, че нововъзприетата част от материала се явява достъпна за възпроизвеждане, докато тя се намира в оперативното поле на мозъка. Когато човек възприема новата част на материала, предишната част изчезва поради това, че оперативното поле на мозъка има ограничен обем. Поставя се въпросът напълно ли изчезва старата информация от оперативното поле на мозъка при усвояване на новия материал или тази предишна забравена информация може да бъде възстановена от оперативното поле на мозъка посредством повторното нейно предявяване, след като тя е била изтласкана при усвояване на новия материал.

Целта на нашето изследване е да се изясни във вързастов и личностов аспект възможността и способността на учениците, усвояващи професията оператор-енергетик, да възстановяват старата визуална и слухова техническа информация, изтласкана посредством другата информация от оперативното поле на мозъка.

МАТЕРИАЛ И МЕТОДИ

Изследвани са 217 ученици от първи до четвърти курс на техникума по енергетика „В. Пик“ — София. По данни на подобната медико-педагогическа характеристика и експертна оценка учениците, завършващи производственото обучение, са разделени на професионално пригодни и професионално непригодни.

Предложеният от нас метод включва:

1. Определяне обема на кратковременната памет (ОКП) и коефициента на възпроизвеждане (КВ). На изследваните ученици за 10 секунди проектирахме сигнален комплекс, който се състои от 10 технически знаци. От учениците се иска да ги възпроизведат.

2. Определяне процента на възпроизвеждане на забравена слухова информация от оперативното поле на мозъка (ВЗИ сл.). Същността на метода е следната: на изследваните ученици се произнасят последователно първи, втори, трети сигнални комплекси, всеки от които се състои от 6 технически думи. Времето за произнасяне на всяка дума е 1 секунда. След това се произнасят 15 технически думи, 6 от които са взети от първия сигнален комплекс. От изследваните се иска да отбележат думите, които принадлежат към първия сигнален комплекс. След това се диктува втора група от нови 15 думи, сред които има 6 думи, влизящи във втория сигнален комплекс. Изследваните отбелязват думите, които влизат във втория сигнален комплекс. След то-

ва се диктува трета група от 15 технически думи, учениците записват тези думи, които принадлежат към третия сигнален комплекс. Определя се процентът на правилно откритите сигнали от всички три първоначално продиктувани сигнални комплекса.

3. Определяне процента на възпроизвеждане на забравена визуална информация от оперативното поле на мозъка ВЗИ (вз.). Съгласно предложението от нас метод ВЗИ (вз.) определяхме по същия начин както и ВЗИ (сл.) с тази разлика, че техническата информация беше представена визуално с помощта на специално разработени диапозитиви и прожекционен апарат.

4. Определяне процента на възпроизвеждане на последователност на забравена визуална информация от оперативното поле на мозъка (ВПЗИ вз.). Съгласно предложението от нас метод на изследваните ученици се прожектират последователно три сигнални комплекса, всеки от които съдържа шест технически знаци. Всички знаци са разположени в ред. Времето на експозиция на всеки комплекс е 6 секунди. На учениците са представени същите сигнални комплекси, напечатани на хартия и разположени в кръг. Изследваните трябва да намерят и да подчертаят първия знак, с който започва сигналният комплекс, и да посочат със стрелка посоката на разполагане на знаците. Определя се процентът на правилно изпълнените задачи.

РЕЗУЛТАТИ И ОБСЪЖДАНЕ

На фиг. 1 са представени показателите, характеризиращи кратковременната памет при подрастващи от различни курсове на възраст от 15 до 18 години. От получените резултати се вижда, че учениците изпълняват поставената задача средно 50—60%, т. е. усвояват 5—6 технически знаци от представените 10 независимо от тяхната възраст (фиг. 1а). Кофициентът на възпроизвеждане (фиг. 1б) потвърждава тези данни. Разликите между различните курсове по горепосочените показатели не са статистически достоверни ($p > 0,05$).

От представените методи за изследване (точка б и в) се вижда, че при изпълняване на поставената задача всяко изследвано лице оперира с техническата информация няколко десетки секунди. Следователно в горепосочените случаи е ангажирана кратковременната памет.

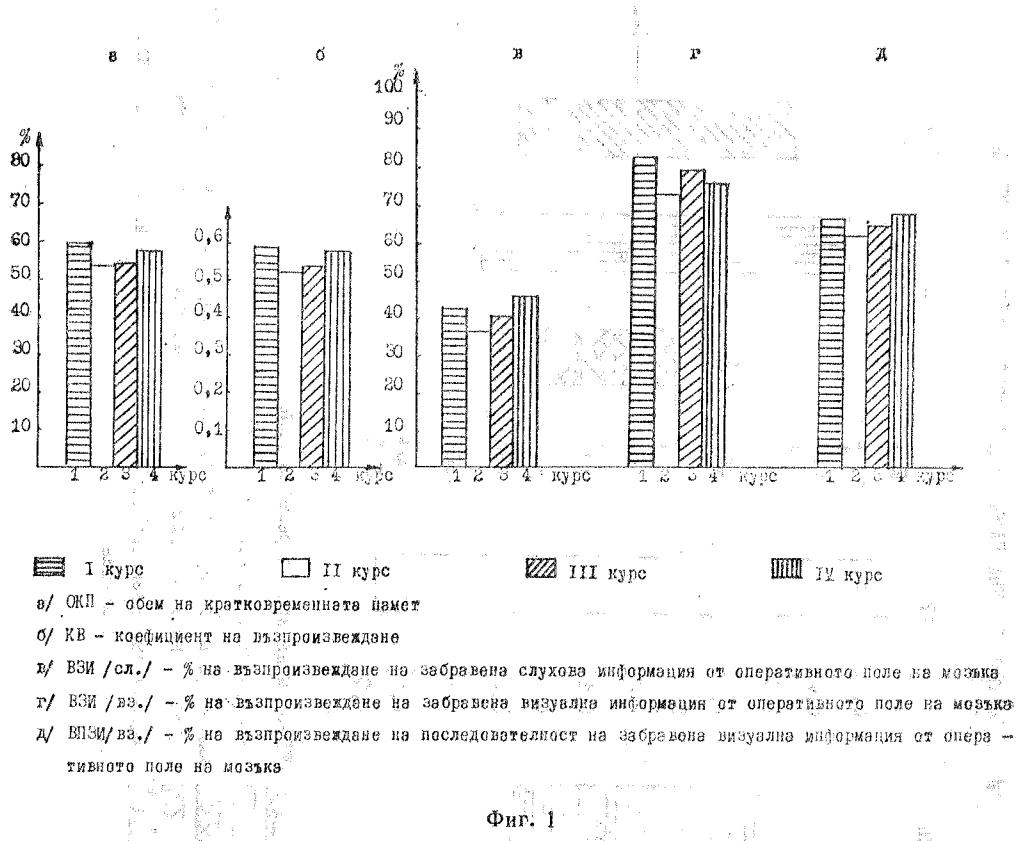
Проведените от нас изследвания показват, че когато на изследваните предлагат последователно да запаметят първи, втори и трети сигнален комплекс, състоящ се от 6 технически знаци или технически думи и последователно да ги възпроизведат по памет, то при запаметяването на един от комплексите изследваните забравят другия, т. е. една техническа информация често се оказва изтласкана от паметта посредством другата техническа информация. Описаният по-горе метод (точка б и в) дава възможност на учениците да припомнят старата, забравена информация (сред всеки 15 нови сигнали се намират 6 стари сигнали). Проведените изследвания показват, че изследваните лица са способни да възприемат и да възпроизведат старата забравена информация (фиг. 1в). От нея се вижда, че процентът на възпроизвеждане на забравената слухова информация от кратковременната памет при всички изследвани ученици се колебае средно от 35 до 45%. Разликите между отделните курсове не са статистически достоверни ($p < 0,05$).

Известно е, че в процеса на запаметяване информацията постъпва от два източника: от дразнители във външната среда и от паметови следи, намиращи се във възбудено състояние. В този случай се създават условия за раз-

лична степен на активност на участъците на мозъка и информацията, която се възприема за пръв път, образува фокус на оперативното поле на мозъка, а информацията, която постъпва от паметовите следи, създава фон на оперативното поле.

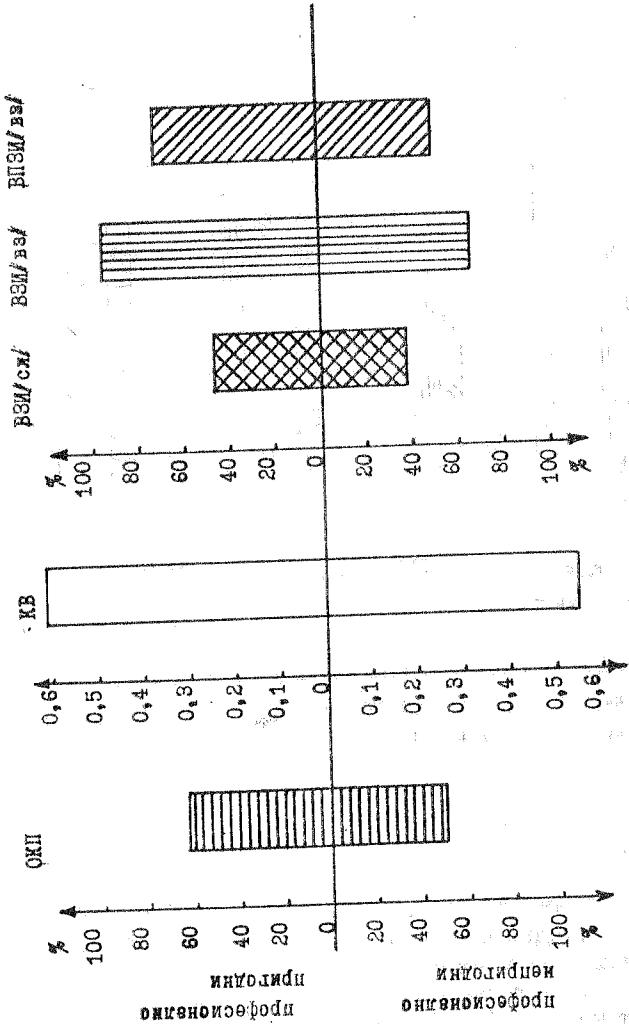
В нашия случай учениците често са затруднени да възпроизведат изтласкана от оперативното поле на мозъка стара информация, но я познават

ПОКАЗАТЕЛИ ЗА КРАТКОВРЕМЕНА ПАМЕТ ПРИ ПОДРЪСТАЩИ ОТ ГАЗИЧНИ КУРСОВЕ

сред другата информация. Този факт говори за това, че забравеният технически материал фактически остава в паметта на изследваните лица. Новият усвоен технически материал под влиянието на следващата нова техническа информация вероятно се измества само от оперативното поле на кратковременната памет, но целият не се губи. Тези факти се потвърждават и от изследванията на способността на учениците да възпроизвеждат забравената визуална информация от оперативната памет (фиг. 1г). Резултатите от изследванията показват, че учениците, усвоявачи професията оператор-енергетик, са способни да възстановяват средно 75—85% от по-рано забравената визуална информация. Разликите в способността за възстановяване на тази

ПОКАЗАТЕЛИ ЗА КРАТКОВРЕМЕНА ПАМЕТ ПРИ ПРОФЕСИОНАЛНО ПРИГДИНИ И
ПРОФЕСИОНАЛНО НЕПРИГОДНИ ПОДРАСТАВАИ

СКП-обем на кратковременна памет:

█ KB-коефициент на забвяване

█ ВЗИ/см/-% на забвяване

█ ВЗИ/зат/-% на забвяване

█ ВЗИ/зат/-% на забвяване

█ ВЗИ/зат/-% на забвяване

Фиг. 2

информация между отделните курсове не са статистически достоверни ($p > 0,05$). Следователно способността за възстановяване на забравената информация от кратковременната памет не зависи значително от изследвания възрастов диапазон на учениците. В същото време всички изследвани от нас

ученици притежават значително по-голяма способност да възпроизвеждат забравена визуална информация от оперативното поле на мозъка, отколкото способността да възстановяват слухова информация (фиг. 1в, 1г). Този факт вероятно можем да обясним със спецификата на производствената дейност на учениците, усвояващи тази професия, която до голяма степен способства за трениране на зрителния анализатор.

На фиг. 1д са представени резултати от изследване степента на възпроизвеждането на последователността на забравената визуална информация от кратковременната памет. Резултатите от проведените изследвания показват, че степента на възпроизвеждането на последователността на забравената информация при ученици от I до IV курс се колебае средно между 60 и 70%, т. е. в нашия случай показателят, характеризиращ последователността на възпроизвеждането при ученици от I до IV курс, заема средно положение между показателя, характеризиращ възпроизвеждане на слуховата информация, и показателя, характеризиращ възстановяването на визуалната информация. Разликите, получени по показателя за последователността на възпроизвеждането на забравена визуална информация, не се различават статистически достоверно между отделните изследвани от нас курсове ($p>0,05$).

Много интересен е въпросът дали има статистически достоверни различия по горепосочените показатели, характеризиращи кратковременната памет между професионално пригодни и професионално непригодни ученици, т. е. дали изследваните от нас показатели се явяват професионално значими. Изследванията показват, че такива показатели на кратковременната памет като: ОКП, КВ, ВЗИ (сл.) са незначително по-големи при професионално пригодни ученици в сравнение с професионално непригодни (фиг. 2) и разликите при професионално пригодните и професионално непригодните ученици по тези показатели са статистически недостоверни ($p>0,05$). Следователно горепосочените показатели на кратковременната памет не могат да се смятат за професионално значими.

Съвършено други данни бяха получени при изследване на такива показатели като ВЗИ (вз.) и ВПЗИ (вз.) — фиг. 2. Посочените показатели при професионално пригодните ученици са значително по-големи от тези при професионално непригодните и разликите между тях са статистически достоверни ($p<0,001$). Показателен е и фактът, че показателят ВЗИ (вз.) е значително по-голям от показателя ВЗИ (сл.) при професионално пригодните ученици в сравнение с професионално непригодните. Това още веднъж говори за значителното ангажиране и по-добрата тренираност на зрителния анализатор при професионално пригодните ученици в сравнение с техните професионално непригодни за тази професия връстници.

Обобщавайки гореизложеното, можем да направим следните

И З В О Д И:

1. Визуалната и слуховата информация, изтласкана от оперативното поле на мозъка посредством друга информация, не се губи и може да бъде възстановена от кратковременната памет при повторно предявяване на първоначалната информация.

2. Възпроизвеждането на стара, забравена информация от кратковременната памет при всички изследвани от нас ученици в по-голяма степен зависи от индивидуалните особености на учениците, отколкото от тяхната възраст.

3. При усвояване професията оператор-енергетик учениците придобиват

достоверно по-голяма способност за възстановяване на забравената визуална информация от оперативното поле на мозъка, отколкото способността за възстановяване на слуховата информация.

4. Показатели, характеризиращи кратковременната памет като възпроизвеждане на забравена визуална информация и възпроизвеждане на последователност на забравена визуална информация, се явяват професионално значими за професията оператор-енергетик.

Получените данни имат не само теоретическо значение, но могат да бъдат използвани и в практиката в областта на професионалното ориентиране, професионалното обучение, в областта на теорията и практиката на учебния процес, а също и при разработването на критерии за професионална пригодност в професии, в които кратковременната памет в голяма степен е професионално ангажирана.

Л И Т Е Р А Т У РА

1. Broadbent, D. Perception and communication. London, Pergamon Press, 1958.
2. Sperling, G. A. The information available in brief visual presentations. Psychological Monographs, 74 (Whole No 498), 1960.
3. Sperling, G. A. Models for visual memory tasks. Human Factors, 1963, v. 5.
4. Atkinson, R. C., Shiffrin, R. M. Human memory. A proposed system and its control processes. — In: K. W. Spence and J. T. Spence (eds.) The Psychology of Learning and Motivation: Advances in Research and Theory (vol. 2).
5. Atkinson, R. G., Shiffrin, R. M. The control of shortterm memory. scientific American 1972, 225, p. 82—90.
6. Lindsay, P. H., Norman, D. A. Human Information Processing — New York: Academic Press, 1972.
7. Müller, G. E., Pilzecker, A. Experimentelle Beiträge zur Lehre von Gedächtnis. — L. Psychol., 1900, suppl. 1, p. 31.

SOME PECULIARITIES OF THE SHORT-TERM MEMORY REPRODUCTION OF VISUAL AND AUDITORY INFORMATION IN THE TRAINING PROCESS OF GROWING UP SUBJECTS

Yu. Balychev

An investigation is performed on the ability of pupils, adopting the profession of operator in energetics, to reproduce prior visual and auditory information, which had been displaced from the operative field of brain by another information. It is found that the displaced visual information was not lost and at repeated presentation could be restored in the short-term memory. With the adoption of the profession the pupils develop a significantly better ability to reproduce forgotten visual information than auditory one. It is established also, that professionally fit pupils are significantly more able to reproduce forgotten visual information and its succession in short-term memory than their professionally unfit coevals.

Медицинска психология

НЯКОИ АСПЕКТИ ОТ ПСИХОПАТОЛОГИЯТА НА МИСЛЕНЕТО ПРИ БОЛНИТЕ ОТ ШИЗОФРЕНИЯ

НЕВЕН ПУЛОВ

Ние възприемаме мисленето като опосредствано обобщено отражение на действителността от човека в нейните съществени връзки и отношения (18, 1, 20). Отделният субект винаги се разглежда като социална система, опростената форма на която е съществуването на различни по сложност организации (трудов колектив, съобщество от учени) (23). Участието на личността (разбирана като съзнателен и деен човешки индивид, чието съзнание е развито до самосъзнание и се отличава с активно отношение към света) (16) в тези колективи е свързано в определени случаи с нарушения в структурата и динамиката на отношенията между човека и окръжаващия го свят, наблюдаващи се при психични заболявания (4).

Заслугата на E. Bleuler е в това, че той е един от първите, които поставят проблема за съществуването на патогномонични симптоми и ги търси в „специфично оформените, несрещащи се никъде другаде алтерации на мисленето и чувстването и на отношението към окръжаващия свят“ (24). E. Bleuler класифицира шизофрените симптоми в две групи: на първични и вторични признания. Към вторичните симптоми спадат: аутизъмът, налудностите, кататонните симптоми и личностовите промени (25). Аутизъмът (5, 13, 19) се характеризира с откъсване на болния от действителността, с отвлечено и не-реално мислене.

Налудните идеи (13, 7, 21) са най-честото психопатологично явление, отразяващи изопачено и необективно околния свят. Вл. Иванов (7) ги разглежда като първично мисловно разстройство независимо от времето на възникването му, от неговия характер и възможно съчетание с други нарушения (афективни и сензопатни). Той дава следната синдромологична класификация на шизофрената налудност: онейроид; остръ параноиден синдром; халюцинаторно-параноиден синдром; синдром на психичен автоматизъм; парофренен синдром; параноялен синдром; субакутен или хроничен параноиден синдром (7). Налудностите не могат да бъдат коригирани по пътя на логическото разубеждаване или чрез прилагане на сугестивния метод (13, 15). Най-често срещащи се са налудностите за преследване, отношение, въздействие, за изневяра (13, 21). Интересни са метаморфозите в динамиката на налудните идеи: установена е т. нар. трансформация на налудността, налудността за отношение прераства в налудност за отравяне, а хипохондричната — в идеи за физическо въздействие (13). В. Милев и К. Мечков (14) са на мнение, че „параноидните изживявания се изявяват с налудни мисли за преследване, отношение, въздействие, унищожение, отравяне...“. Същите автори застъпват становището, че в такива състояния съзнанието, изживяванията и постылките са изцяло съсредоточени върху болестните прояви. Те слагат и своя отпечатък (14) върху интерперсоналните отношения, интересите, плановете и дейността. В сравнението, което Kraepelin (29) извършва между „различните болестни синдроми... с различните регистри на органа, всеки от

които може да зазвучи в съответствие с тежестта и обхвата на патологичните изменения“, намират място параноидните и шизофрените форми. Интересното в случая (29) е обособяването на три самостоятелни регистъра, като параноидните форми са в първия регистър наред с афективни, делирини, хистерични и инстинктивни форми, а вторият регистър е изцяло за шизофрените форми.

В развитието на първичната налудност се разграничават три периода. Началният период (първично налудно настроение, по К. Ясперс) се наблюдава преди всичко в началото на шизофренията и се характеризира с крайно тягостни за болния преживявания относно изменения в реалния свят, всичко около болния придобива ново, съществено за него значение. Болният сътнася към себе си обективно съществуващи и независящи от него предмети и явления от околния свят. Периодът на „кристализация“ (по М. Балински, 1958) на налудността е свързан с нейното систематизиране и активно преосмисляне на реалните събития от гледна точка на налудните преживявания. Възниква налудна система с централна ос, около която се групират взаимосвързаните помежду си налудни изживявания. В периода на редуциране на налудните системи налудните идеи загубват своя емоционален заряд.

Gruhle (1923), (27), определя налудността като „отношение без повод“, „непосредствено впечатление без повод“ и „настроение без повод“. Към „интимните“ механизми на налудообразуването той подхожда от позициите на психоанализата, като търси обяснението им в „сублимираните“ желания, потиснатите стремежи и пр. Според Jaspers (1965), (28), налудността е „психологически обяснима“. Същата, разбирана като „налудна представа“ и „налудно осъзнаване“, е без връзка с реалната действителност. При първото от тях имаме работа с нови значения на житейски спомени или неочеквано „налудно озарение“. „Налудното осъзнаване“ от своя страна било „знание“ за световни, исторически и други значителни събития, за които болните не са имали в миналото реалий представи. Първичното налудно преживяване Jaspers определя като необяснимо и несводимо към нарушенията както на сензорното, така и на логическото познание.

Въпросът за установяването на редица сходства между сънното и шизофреното мислене е вълнувал редица от изследователите на шизофренията. Известно е становището на Schneider (30), разглеждащ „заспиващото мислене“ като предпоставка за възникване на шизофренната налудност. При съпоставката освен промените в познанието с намаляване на възможността за абстракция (8) се натъкваме на нарушение на асоциативния процес с „разхлабеност на асоциациите“ (Bleuler — 1911, (24), Salzinger и сътр. — 1966, (31); респ. „свръхвключаемост“ (Cameron — 1946, (26), нарушена актуализация на миналия опит (Ю. Ф. Поляков — 1968 (17)).

Л. Виготски поддържа становището (3), че при болния от шизофрения преди всичко се разпада функцията за образуване на понятия. Той отбелязва, че у лицата, заболели от шизофрения, се забелязва склонност към абстрактно мислене, но, от друга страна, централен момент на тяхното мислене се явява тенденцията към нагледно-примитивен ход на интелектуалните процеси. В експерименталните изследвания функцията на разцепване има свой контрасимптот във вид на контраразцепление, т.е. сливане, синкретично обединение на различните слоеве и моменти от съзнанието. Именно в това разцепване на съзнанието при болните от шизофрения трябва да се търси „разноплановостта“ на тяхното мислене и същевременно логичните изводи, с които

може да ни учуди болен, изглеждащ на пръв поглед слабоумен. Според Критская и Литвак (9) изразителността на предиспозиционно обусловената особеност на познавателната дейност (изменение на избирателността на знанията на основата на миналия опит) не се изменя съществено по степените на прогресиране на шизофренията.

Б. В. Зейгарник (6) групира три вида патологии на мисленето. При нарушения на операционната страна на мисленето съществуват два крайни варианта: снижаване равнището на обобщения и изопачаване на процеса на обобщения. Установени са следните нарушения (6) на динамиката на словената дейност: непоследователност на съжденията; лабилност на мисленето; „откликаемост“; инертност на мисленето. Относно мотивационния строеж на мисленето при шизофрения е интересно схващането на В. Блейхер. Според него (2) разстройствата на мисленето при шизофренно болните ни дават основание да го определим като амотивационно мислене. При това мислене механизмите на амотивация и на нарушенето на селективността на информацията са тясно свързани. Определяща роля тук има (2) механизъмът на снижаване на равнището на мотивацията, а нарушенето на избирателността на информацията се явява производно. О. Тихомиров (1966), (20), проследява този процес, който може да бъде представен чрез три звена. Първото звено се изразява чрез нарушения в мотивационната сфера. Те неизбежно водят до разстройство на личностния смисъл. Според А. Леонтиев (1975), (11), личностният смисъл е това, което създава в норма пристрастността на човешкото съзнание и придава определена значимост на явленията, изменяйки във възприятията на човека същността, значението на тези явления. Изборът на значимите за мисленето на човека признания на предметите и явленията, т. е. селективността на информацията се определя от личностния смисъл. Изследванията на редица психолози (Б. Зейгарник, В. Николаева) показват, че у болните от шизофрения личностният смисъл на предметите и явленията често не съвпада с общоприетите знания за тях. По такъв начин нарушенето на личностния смисъл при шизофренията, при което се уравняват стандартните и нестандартните информативни признания или даже на последните се отдава предпочтение, се явява второто звено от този процес. Оттук неизбежно възниква третото звено — разстройство при селекция на информацията, което пък се проявява в нарушение на избирателността на информацията във връзка с миналия опит (Ю. Поляков, 1972) и вероятността за неговата дезорганизация (И. Фейгенберг, 1963; 1977). Според Фейгенберг сам по себе си миналият опит и присъщият му набор от асоциации се съхраняват в паметта на болния от шизофрения с дезорганизирана възможност за използване на този опит за прогнозиране на бъдещето. В. Блейтер изтъква, че такова представяне на словената структура при шизофрения е най-пълно и съответства на клинико-психологичните наблюдения. Тук е нужно да се спомене за амотивационния синдром, въведен от Малер (1978), според който в него се включва нарушение на подбудите и мотивацията. И така, в краяна сметка можем да определим, че амотивационното мислене отразява процеса на прогредиентност при шизофрения, който довежда до не обратимо изходно състояние и до разпадане на мисленето.

Според В. Блейхер, в зависимост от това, кое от трите звена на амотивационното мислене участва в момента на психичното разстройство, при шизофренията може да се определи какъв тип мислене преобладава при болния. Например при изменение на мотивацията преимуществено се наблюдава апа-

тична редукция на мисленето. Преобладаващата изразеност на нарушения на личностния смисъл предизвиква разстройство на мисленето, в основата на което лежи изменение на личностната позиция на болния (прояви на аутизъм или на резоньорство). Във връзка с нарушенията на селективността на информацията се отбелязва паралогично и символно мислене, а в тези случаи, когато може да се говори за допълнително участие на фактора на кататонично изменение на психомоториката, се наблюдава разкъсаност на мисленето и шизофрения.

В. Блейхер твърди, че чрез тричленната психологична структура на разстройството на мисленето при шизофрения се обяснява отдавна забелязаната от клиницистите връзка между аутизма и неологизмите, в основата на която лежи общият психологичен механизъм (тук трябва да се отбележи особеното значение на разстроения личностен смисъл).

М. Коченов и В. Николаева (10) в резултат на редица експерименти изнасят данни за промяна в целеобразуването при болните от шизофрения. При тях липсва системата от съзнателни цели, които човек поставя пред себе си и чието достигане води до удовлетворяване на потребностите. Нарушен е процесът на конкретното отделяне на целите в дадена ситуация, с което е невъзможна проявата на адекватна дейност.

Съвременната патопсихология разполага с достатъчно изследвания (12), които потвърждават факта, че в редица случаи болните от шизофрения решават адекватно сложни мисловни задачи. Този факт нагледно доказва, че наблюдаваните в процеса на шизофреното мислене отклонения не се явяват като резултат от нарушение на функциите на самото мислене. При несъмнена запазеност на общите мисловни функции е налице неадекватна насоченост на мисловния процес.

Д. Узнадзе (22) счита, че обективацията на шизофреника става определено дефективна. Това се обяснява със становището, че болният не сумява да разгърне на основата на няя своите мисловни способности и да стигне до задоволително решение на поставения мисловен казус.

На съветската психоложка Б. Зейгарник и нейните ученици принаследват редица изследвания на мисленето при болните от шизофрения. Те отнасят към типичните разстройства на мотивационната сфера и така наречената „разноплановост“ на мисленето при шизофрения.

Ние разглеждаме въпроса за емоционалната окраска при болните от шизофрения във връзка с проблема за разстроеното мислене. В такъв смисъл можем да ползваме схващанията на различни автори за взаимовръзката между емоциите и мисленето при болните от шизофрения.

Говорейки за асоциативните атакси, и В. Осипов подчертава шизофренията, която възниква като следствие на неустойчивото внимание, насочващо потока на мисленето. За възникването у шизофрено болните на емоционално състояние, неадекватно на външното дразнене, главна роля играе и недостатъчното развитие при тях на онай емоционална окраска на представите, която е прието да характеризираме с думата „интерес“. Тази окраска осигурява стройност на ръководните представи, във връзка с които се развива свързаното логическо мислене.

Кречмер смята, че всеки шизофренен болен е едновременно и прекалено емоционален, и прекалено студен, като тази пропорция нараства с развитието на болестта в полза на студенината, затъпяването.